

KU LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
MASTER IN DE GESCHIEDENIS

TUSSEN CONGRESKOLOM EN IJZERTOREN

**Wapenstilstandsherdenking in de Belgische
dagbladpers (1920-2011)**

Promotor
Prof. dr. J. Tollebeek

Masterproef
ingediend door

JEF ARTOIS

Leuven 2011-2012

ABSTRACT

This dissertation examines the evolution of the Belgian commemoration of the First World War from 1920 until 2011. It tries to outline and compare the evolution of three different commemorations: the Belgian-national, the Flemish and the Francophone. This has been achieved through a comparative press study for which several Flemish and Francophone newspapers of different ideological tendencies have been selected. These newspapers have been studied in specific years (1920, 1930, 1950, 1968, 1980, 1993, 2010-2011) in the period around Armistice Day. The goal was to examine which form the commemoration assumed in the press but also how it varied in different newspapers. The focus lied especially on the comparison between Flemish and Francophone press.

The research revealed that the Francophone press brought an exclusively Belgian-national commemoration, while in the Flemish press there was both a Belgian-national and a Flemish commemoration present. At first these two stood together but in process of time the Flemish press moved further away from the Belgian-national commemoration and brought mostly a Flemish commemoration. On the other hand, the Francophone press held on to the Belgian-national commemoration and didn't develop a Francophone commemoration. The main success of the Belgian-national commemoration was that it could actualize itself throughout the years. For example, it successfully integrated the experience of the Second World War. Today it seems to have lost this skill of actualization, because its patriotic rhetoric conflicts with the pacifism and contemporary democratic values that are associated with Armistice Day nowadays. This is the result of a longstanding tension between heroism and mourning that has always been present. The Flemish commemoration seems to have adapted better here because it always associated itself with pacifism more clearly. When the Belgian-national commemoration doesn't suffice anymore for the Francophone press, it will realize that it has no regional commemoration left like the Flemish press has. In anticipation of the centenary 2014-2018 the Francophone press will probably seek a 'Francophone' commemoration, without completely abandoning the Belgian-national one.

Tekens: 166.243

VOORWOORD

Een masterproef schrijf je alleen en dat is vaak een eenzaam gebeuren. Het afgelopen jaar bracht ik uren door met enkel het gezelschap van stapels maffe kranten en mijn laptop. Toch moet gezegd worden dat ik deze masterproef niet tot een goed einde had volbracht zonder de hulp/steun/ontspanning van anderen. De volgende mensen zou ik dan ook graag bedanken:

Mijn promotor Prof. Dr. Tollebeek om mij de kans te geven dit onderzoek uit te voeren en mij hierbij goed op weg te helpen.

Mijn begeleidster Eline van Assche voor het nalezen van mijn teksten en het advies achteraf. Zonder haar kritische blik had deze masterproef er wellicht anders uitgezien.

Het personeel van het krantenarchief van zowel de Centrale Bibliotheek Leuven als de Albertina-bibliotheek om mij altijd vriendelijk van dienst te zijn en mij in te wijden in het anachronistische (maar voor mijn onderzoek cruciale) medium microfilm.

Mijn geschiedenisvrienden Ortwin, Lore, Jelle, Benjamin, Julie, Korneel, Elias en Nina voor het gedeelde leed maar vooral voor de uit de hand gelopen terrasjes en lunchpauzes tussen het werken door. De historisch verantwoorde gesprekken met jullie zal ik oprecht missen.

Mijn niet-geschiedenisvrienden Tim, Jan, Kwinten, Thomas en Wim om mij te tonen dat er ook een leven bestaat dat niet in het verleden ligt.

Mijn ouders en grootouders voor de steun en het zo onbevooroordeeld mogelijk nalezen van mijn teksten.

Alle mensen die oprecht geïnteresseerd naar mijn onderzoek vroegen en mij er de maatschappelijke relevantie van toonden. Dankzij jullie weet ik dat iedereen wel een nonkel heeft die op zijn zolder boeken over de Eerste Wereldoorlog verzamelt.

INHOUDSTAFEL

Abstract	2
Voorwoord	3
Inhoudstafel	4
Inleiding	5
Hoofdstuk I: Het ontstaan van een herdenking (1920 en 1930)	10
1920: een moeizame start.....	10
1930: een uitgeschreven script.....	17
Van non-herdenking naar vast script.....	21
Hoofdstuk II: Het actualiseren van een herdenking (1950 en 1968)	24
1950: herdenken na een tweede Grote Oorlog.....	24
1968: herdenking als communautaire bezinning.....	31
Actualisering en vervlaamsing.....	39
Hoofdstuk III: De verdeling van een herdenking (1980 en 1993)	41
1980: herdenking als protest.....	41
1993: herdenken in teken van nieuwe waarden.....	47
Van contestatie naar vernieuwing.....	54
Hoofdstuk IV: Een Vlaamse én Franstalige herdenking? (2010 en 2011)	55
Van nationaal naar regionaal.....	60
Besluit	62
Bibliografie	68

INLEIDING

De Eerste Wereldoorlog was een conflict dat op nooit eerder geziene schaal de gehele burgerbevolking bij een oorlog betrof. Na afloop begon de zoektocht naar een manier om om te gaan met het extreme verlies dat alle betrokkenen tekende. Of het nu ging om winnaars of verliezers, iedereen had in deze oorlog dierbaren verloren. Daarom zocht men een gepaste wijze om deze 'Grote Oorlog' en haar slachtoffers te gedenken. Jay Winter stelt vast in zijn studie *Sites of memory, sites of mourning* dat mensen voornamelijk gebruik maakten van oude, traditionele referentiekaders om hun verlies te verwerken.¹ Hoewel de studie zich voornamelijk richt op de Britse, Franse en Duitse collectieve herinnering, is deze these ook toepasbaar op België. Zo speelden naast katholieke herdenkingsvieringen ook patriottische verwijzingen naar de natie een belangrijke rol in de Belgische oorlogsherinnering. Dat de belangrijkste nationale herdenkingsplechtigheid plaats vond aan de Congresskolom te Brussel, is veelzeggend. Aan deze zuil, opgericht in 1859, vonden immers al sinds de negentiende eeuw nationale plechtigheden plaats.² De terugkeer naar een reeds bekende, patriottische herdenking is overduidelijk. Vanaf het begin was er echter ook een Vlaams-nationalistische tegenherinnering die zich afzette tegen de Belgisch-nationale oorlogsherinnering en het duidelijkst vorm kreeg in de IJzertoren en de IJzerbedevaarten. Ook hierbij werd verwezen naar een nationale identiteit, maar dan naar de Vlaamse in plaats van de Belgische.

Deze masterproef onderzoekt de evolutie van drie verschillende uitingen van de Belgische herdenkingen van de Eerste Wereldoorlog: de Belgisch-nationale, de Vlaamse en de Franstalige herdenking. De studie gaat uit van een persstudie, waarbij de berichtgeving omtrent de herdenking naar aanleiding van Wapenstilstand in zowel Vlaamse als Franstalige kranten centraal staat. Hiervoor zijn twee vertrekpunten uit de bestaande literatuur gekozen. Het eerste is de hierboven vermelde these van Winter, waarbij geprobeerd werd te achterhalen op welke referentiekaders in de Belgische pers werd teruggevallen.³ Het tweede vertrekpunt komt uit een artikel van Peter Burke over herdenkingen.⁴ Burke stelt dat herdenkingen enerzijds een vast script volgen maar anderzijds ook steeds ruimte bieden

¹ J. Winter, *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history*, Cambridge, 1995.

² B. Benvindo en E. Peeters, *Scherven van de oorlog, de strijd om herinnering aan WO II*, Antwerpen, 2011, 52-53.

³ J. Winter, *op. cit.*

⁴ P. Burke, 'Co-memorations. Performing the past', in K. Tilmans, F. Van Vree en J. Winter (red.), *Performing the past: Memory, history and identity in modern Europe*, Amsterdam, 2010, 105-118.

voor improvisatie. Pers is het ideale medium om juist deze improvisatie op te sporen want in kranten is immers vaak een element van actualisering aanwezig. Concreet is voornamelijk gezocht naar de verschillen maar ook naar de overeenkomsten tussen de gekozen kranten. Naast de relatie tussen de Vlaamse en de Franstalige herdenking werd ook de relatie van beide met de Belgisch-nationale herdenking onderzocht. In zowel de Vlaamse als Franstalige pers is er namelijk steeds een referentie naar een gedeeld Belgisch kader. Dit sluit echter niet uit dat de berichtgeving hierover kan verschillen. Algemeen omvat het onderzoek de periode van 1920 tot vandaag maar concreet werd een selectie van bepaalde jaren onderzocht, om zo goed een chronologische evolutie te kunnen overzien.

De selectie van de jaartallen is enigszins arbitrair maar richt zich anderzijds op uitzonderlijke omstandigheden, die interessant zijn voor de onderzoeksvraag. Het jaar 1920 geldt als beginpunt. Het valt middenin de totstandkoming van de herdenkingsrituelen. Omwille van de viering van honderd jaar België, is 1930 een volgend interessant jaar. In dit eeuwfeest speelde de Eerste Wereldoorlog namelijk een prominente rol als recent conflict, waarin het Belgische volk eendrachtig zijn vrijheid had verdedigd. Het jaar 1950 is dan weer boeiend vanwege de Koningskwestie. Enerzijds bracht de kwestie communautaire geladenheid teweeg. Anderzijds werd de centrale rol, die de vorst was toegekend tijdens de nationale herdenkingsplechtigheid, mogelijk problematisch. Daarnaast is het ook interessant te kijken welke rol de (herinnering aan de) Tweede Wereldoorlog speelde in deze herdenking. Ook 1968 heeft een dubbele motivering: naast het feit dat vijftig jaar Wapenstilstand gevierd werd, heerste ook toen politieke spanning tussen Vlamingen en Franstaligen. Het jaar 1980 is dan weer aantrekkelijk om middenin de staatshervormingen te kijken of en hoe de federalisering van de bevoegdheden de oorlogsherdenking beïnvloedde. In 1993 vond de herdenking van 75 jaar Wapenstilstand plaats en werd er meer dan voordien nagedacht hoe deze oorlogsherdenking nog relevant kon zijn. In dat opzicht vormt dat jaar een goede overgang naar de herdenking van de laatste jaren 2010 en 2011, waarin in het vooruitzicht van de komende jaren 2014-2018 het debat rond de herdenking van de Eerste Wereldoorlog plots terug heel actueel is geworden.

Concreet waren de kranten het onderwerp van een vergelijkende inhoudelijke analyse, waarbij 11 november en de dagen erna (en eventueel ervoor indien relevant) nauwkeurig zijn onderzocht. Hoeveel aandacht wijdden de kranten aan Wapenstilstand? Wat schreven ze er juist over? Wat zeiden ze wel of niet in vergelijking met andere kranten?

Hoe spraken ze algemeen over de Eerste Wereldoorlog? Dergelijke vragen stonden voorop bij het onderzoeken van de kranten.

Voor de selectie van de kranten werd getracht zoveel mogelijk de verschillende ideologische strekkingen vertegenwoordigd te zien. Zo komen zowel katholieke, liberale, socialistische, Vlaamsgezinde, anti-Vlaamse, conservatieve als progressieve dagbladen aan bod. Concreet gaat dit per jaar om zo'n acht à negen kranten. De meeste lopen door van 1920 tot vandaag om zo goed mogelijk de evolutie waar te nemen. Enkele kranten stoppen vroeger of worden later opgestart maar vanwege hun uitzonderlijk karakter zijn ze voor dit onderzoek interessant. Langs Vlaamse zijde gaat het om de volgende kranten: *Het Laatste Nieuws* als liberale, *De Standaard* als katholieke en uitgesproken Vlaamsgezinde, *De Gazet van Antwerpen* als katholieke, *De Vooruit* als socialistische en later *De Morgen* als progressieve krant. Daarnaast werd ook het weekblad *'t Pallieterke* geselecteerd om ook de Vlaams-nationalistische strekking aan het woord te laten. Deze speelde immers een centrale rol in de tegenherdenking aan de IJzertoren. Langs Franstalige zijde gaat het om: *La Libre Belgique* als katholieke en conservatieve, *La Dernière Heure* als liberale, *Le Soir* als 'neutrale', *Le Peuple* als socialistische en *La Nation Belge* als anti-Vlaamse krant. De meeste van deze dagbladen bevonden zich bij de meest gelezen van het land, om een zo breed mogelijke publieke opinie te kunnen beslaan.⁵

Internationaal is er reeds veel geschreven over de herinneringsgeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, voornamelijk langs Angelsaksische zijde.⁶ Meestal wijden deze werken echter weinig of geen aandacht aan de Belgische oorlogsherinnering. In België verschenen voornamelijk aan Franstalige zijde heel wat publicaties over de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. Zo zijn er veel werken rond oorlogsmonumenten, met vaak een lokaal opzet.⁷ Binnen het onderzoek naar de zogenaamde *lieux de mémoire* verscheen langs Vlaamse kant in 2008 een studie, waarin plaatsen met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog aan bod

⁵ Voor de keuze van de kranten werd een beroep gedaan op E. De Bens en K. Raeymaeckers, *De pers in België: het verhaal van de Belgische dagbladers gisteren, vandaag en morgen*, Leuven, 2010.

⁶Bv. J. Winter, *op. cit.*; P. Fussell, *The great war and modern memory*, New York, 1979; P. Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, Cambridge, 2004, 100-103, 154-155.

⁷ Bv. A. Tixhon en L. Van Ypersele, 'Du sang et des pierres. Les monuments de la guerre 1914-1918', in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7 (2000), 83-126; S. Claisse, 'Pouvoir(s) et mémoire(s). L'Etat belge et les monuments aux morts de la Grande Guerre', in S. Jaumain, e.a. (red.), *Une Guerre totale ? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique* (Archives générales du royaume. Etudes sur la Première Guerre Mondiale. 11), Brussel, 2005, 545-561; M. Jacobs, *Zij, die vielen als helden... Cultuurhistorische analyse van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen*, Brugge, 1995.

kwamen.⁸ Een groot deel van de onderzoeken heeft een sterke lokale invalshoek, zoals het antropologisch onderzoek van Johan Meire naar de herinnering van de Eerste Wereldoorlog rond Ieper.⁹ Daarnaast is er ook heel wat literatuur over de Vlaamse tegenherdenking beschikbaar.¹⁰ Professor Dr. Laurence Van Ypersele wordt beschouwd als gespecialiseerd in de algemeen Belgische oorlogsherinnering.¹¹ In een artikel rond de verdeelde Belgische herinnering aan de Eerste Wereldoorlog stelt Van Ypersele de vraag of de Belgisch-patriottische herinnering geen uitsluitend Franstalige herinnering is, waarbij ze deze plaatst tegenover de Vlaams-nationalistische tegenherinnering.¹² Ten slotte is *Scherven van de Oorlog* van Bruno Benvindo en Evert Peeters een erg relevant werk voor deze masterproef.¹³ Hierin wordt de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog onderzocht aan de hand van verschillende *lieux de mémoire*, waaronder de Congreskolom en de IJzertoren. Als centrale gedenkplaatsen van de Eerste Wereldoorlog, is hun geschiedenis na de Tweede Wereldoorlog dan ook uiterst relevant. Het valt immers op dat de meeste literatuur over de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zich voornamelijk richt op het Interbellum en stopt bij de Tweede Wereldoorlog. In dergelijk opzicht biedt deze masterproef een meerwaarde, omdat het meer aandacht besteedt aan de herdenking na 1945. Bovendien is de keuze van het bronnenmateriaal ook vernieuwend binnen de reeds bestaande historiografie. Bij eerdere studies werd al gebruik gemaakt van gedrukte pers maar nog niet op dergelijke grote schaal. Ook het thema van een verschillende Vlaamse en Franstalige herdenking, blijft een weinig bestudeerd fenomeen. Naar aanloop van 2014-2018 is deze masterproef een actuele en relevante studie, die hopelijk kan bijdragen tot een beter begrip van onze herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

⁸ J. Tollebeek (red.), *België, een parcours van herinnering*, Amsterdam, 2008.

⁹ J. Meire, *De stilte van de Saliënt: de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper*, Tielt, 2003.

¹⁰ Bv. B. De Wever, 'Diksmuide: de IJzertoren, strijd om de helden van de Oorlog' in J. Tollebeek *op. cit.*; 60-71; F. Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet. Over monumenten en Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 2003.

¹¹ L. Van Ypersele, *Imaginaires de guerre: l'histoire entre mythe et réalité*, Louvain-la-Neuve, 2003; *Id.*, 'La mémoire de la Grande Guerre en Belgique. Un enjeu identitaire à visages multiples', in *Revue Générale*, 11-12, (2008), 11-21; L. Van Ypersele en S. Claisse, 'La mémoire de 1914-1918 à Bruxelles', in *Les cahiers de La Fonderie*, 32 (2005), 59-65; L. Van Ypersele en A. Tixhon, 'Célébrations de novembre 1918 au Royaume de Belgique' in *Vingtième siècle. Revue d' Histoire* 67 (2000), 61-78; L. Van Ypersele, 'Mémoire', in S. Jaumain, M. Amara, B. Majerus en A. Vrints (red.), *Une Guerre totale ? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique*, Brussel, 2005, 533-544.

¹² L. Van Ypersele, 'La Belgique héroïque et martyre, une mémoire exclusivement francophone?', in L. Courtois (red.), *Images et paysages mentaux des 19e et 20e siècles, de la Wallonie à l'Outre-mer. Hommage au professeur Jean Pirotte à l'occasion de son éméritat*, Louvain-la-Neuve, 2007, 131-145.

¹³ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*

Om een duidelijk evolutiebeeld te schetsen, is deze verhandeling chronologisch opgebouwd. Elk van de vier hoofdstukken bevat twee jaartallen, die eerst elk afzonderlijk worden behandeld. Bij het bespreken van elk jaar wordt een drieledige structuur toegepast: eerst komt de Belgisch-nationale, vervolgens de Vlaamse en ten slotte de lokale herdenking aan bod. Elk hoofdstuk sluit af met het schetsen van de evolutie: enerzijds tussen beide jaren en anderzijds de veranderingen ten opzichte van het vorige hoofdstuk.

HOOFDSTUK I: Het ontstaan van een herdenking (1920 en 1930)

1920: Een moeizame start

Op 11 november 1920 werd in Londen en Parijs onder grote belangstelling een Onbekende Soldaat begraven. Deze Onbekende Soldaat stond zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Frankrijk symbool voor de gesneuvelden van heel het land. Ook de plaats van hun graf was symbolisch gekozen: in Westminster Abbey en onder de Arc de Triomphe. Beide landen slaagden er op deze manier in om een nationale herdenking te creëren, die door de hele natie gedragen kon worden en alle particuliere verschillen oversteeg.¹⁴ De Belgische overheid bleek daarentegen niet in staat tot het organiseren van zo'n nationaal gedragen herdenking. Toch had de Belgische regering ambitieuze plannen, waarmee het zich van zijn voormalige bondgenoten wou onderscheiden. Allereerst besliste ze de oorlog niet op 11 november te herdenken maar op 4 augustus. Op deze datum waren de Duitsers in 1914 België binnengevallen en de dag was symbool geworden voor de eendracht en heldhaftigheid van het land tijdens de oorlog. Daarnaast weigerde de Belgische staat het Franse en Britse voorbeeld te volgen en ook een Onbekende Soldaat te begraven. Er was namelijk in februari 1919 beslist dat er een groots nationaal herdenkingsmonument zou worden opgericht ter ere van alle Belgische slachtoffers, zowel soldaten als burgers. Toch kwam de regering in 1922 op beide beslissingen terug: 11 november was voortaan de officiële feestdag en er werd een Onbekende Soldaat begraven aan de Congreskolom in Brussel. In 1920 echter stond de afwezigheid van een Belgisch-nationale herdenking nog in schril contrast met de succesvolle Britse en Franse herdenking.¹⁵

Als er in 1920 nog geen Belgisch-nationale herdenking was, wat was er dan wel? Vooreerst waren er lokale herdenkingen, die al van start gingen toen de oorlog nog maar net achter de rug was. Al vrij snel werd immers vanuit lokale basis spontaan gezocht naar een gepaste manier om de slachtoffers te herdenken. Vaak uitte zich dit in plannen voor een gedenkteken waarin de gesneuvelden van streek, stad of dorp werden vereerd als helden die hun leven hadden gegeven voor het vaderland. Dit 'vaderland' kan erg breed worden opgevat, aangezien de nationale identiteit sterk geworteld was in lokale identiteiten. Zo kon men zich bijvoorbeeld zonder probleem zowel Belg, Vlaming als Leuenaar noemen. Deze

¹⁴ J. Winter, *op. cit.*, 27-28.

¹⁵ S. Claisse, *op. cit.*, 545-561; A. Tixhon en L. Van Ypersele, 'Du sang et des pierres. Les monuments de la guerre 1914-1918', 83-126.

plaatselijke herdenkingen botsten echter met de ambitie van de Belgische overheid om één officiële Belgische herdenking tot stand te brengen. Daarom weigerde de regering met het oog op de bouw van een nationaal herdenkingsmonument, de meeste subsidieaanvragen van lokale overheden voor oorlogsmonumenten. Deze spanning tussen het nationale en lokale niveau vormde een eerste probleem voor het ontstaan van de Belgisch-nationale herdenking.¹⁶

Het ontstaan van een Vlaams-nationale tegenherdenking vormde een tweede probleem. Deze kwam voort uit de Frontbeweging en richtte zich eveneens tegen de uniformisering van de Belgische overheid. Onder de woorden ‘Nooit meer oorlog, Zelfbestuur en Godsvrede’ herdachten zij de gesneuvelde Vlaamse soldaten in een pacifistisch, Vlaams en katholiek discours. Centraal in hun herdenking stond een Vlaams martelaarschap van het lijden van de Vlaamse frontsoldaat en de zware repressie van het activisme. Hieruit groeide een steeds radicalere anti-Belgische en Vlaams-nationalistische herdenking en hoewel dit in 1920 nog niet het geval was, waren de kiemen hiervan al zeker aanwezig.¹⁷

Zowel de lokale herdenkingen als Vlaams-nationale tegenherdenking leken een eenduidige nationaal gedragen herdenking in de weg te staan. Deze drie niveaus (het Belgisch-nationale, het Vlaamse en het lokale) en de spanningen of wisselwerking ertussen, structureren het verdere verloop van de tekst. Daarnaast staat de vraag centraal of de drie niveaus al dan niet verschillend werden benaderd in de Vlaamse en Franstalige pers. Voor het jaar 1920 zullen niet enkel de dagen rond 11 november worden besproken, maar ook die rond 4 augustus. Deze dag was immers de toenmalige nationale feestdag ter herdenking van de oorlog, dus is het zeker relevant die berichtgeving ook te bespreken.

Bij het bekijken van de verslaggeving rond 4 augustus 1920 valt meteen op dat de Franstalige kranten meer aandacht leken te schenken aan de herdenking van 4 augustus als moment van heroïsme en nationale eenheid. Zo plaatste *La Libre Belgique* een gedicht op de voorpagina waarin een mythologische associatie werd gemaakt met het Spartaanse leger

¹⁶S. Claisse, *op. cit.*; A. Tixhon en L. Van Ypersele, *op. cit.*; L. Van Ypersele, ‘La Belgique héroïque et martyre, une mémoire exclusivement francophone ?’, 131-145.

¹⁷B. De Wever, ‘Diksmuide: de IJzertoren, strijd om de helden van de Oorlog’ in J. Tollebeek (red.), *België, een parcours van herinnering*, II, Amsterdam, 2008, 60-71; J. Tyssens, ‘“Geene rouwplechtigheid, een feest der Onsterfelijkheid”: de Vlaamse Beweging en de politieke cultus van de dood’ in F. Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet: over monumenten en Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 2003, 92-108.

onder leiding van koning Leonidas tijdens de slag bij Thermopylae.¹⁸ *La Dernière Heure* maakte dan weer de vergelijking met David en Goliath en prees het heroïsche verweer tegen de barbaarse inval.¹⁹ 4 augustus werd verheven tot 'la date la plus brillante de nos éphémérides'²⁰ of 'l'anniversaire plus glorieux de nos pays'.²¹ Anderzijds herinnerde *La Nation Belge* de dag ook als 'Le plus admirable sursaut de la conscience nationale depuis la proclamation de notre indépendance'.

4 augustus 1914 werd als moment van eenheid in schril contrast geplaatst met de verdeeldheid rond 4 augustus zes jaar later.²² Op 29 juli 1920 waren immers een twintigtal oudstrijders het Belgische parlement binnengevallen om te protesteren tegen het uitblijven van een juiste vergoeding. Dit voorval overheerste de inhoud van alle kranten de dagen nadien en dus ook op 4 augustus. Hoewel er zich ook Franstalige oudstrijders onder de groep bevonden en de betoging georganiseerd werd door de Nationale Strijdersbond (N.S.B.), bestempelden *Le Soir* en *La Nation Belge* de actie toch als Vlaams-nationalistisch en (neo-)activistisch, waarin vooral de Vlaamsgezinde oudstrijdersvereniging Vlaamse Oudstrijders (V.O.S.) een voortrekkersrol speelde.²³ *La Nation Belge* zag het zelfs als deel van een activistische samenzwering met wortels in Holland en Duitsland, die onder leiding van de voormalige Raad van Vlaanderen een opstand voorbereidde.²⁴ De krant stelde 'la propagande révolutionnaire linguistique' dan ook verantwoordelijk voor de nationale tweedracht.²⁵ *Le Soir* sprak dan weer van 'une offensive contre l'unité nationale' en zag ook de activisten en de Frontpartij als zaaiers van tweedracht en aanhangers van een vals Vlaams martelaarschap. In dezelfde lijn pleitte de krant sterk tegen amnestie en hanteerde een polemisch taalgebruik met termen als 'traîtres' en 'mauvais belges', dat typisch was voor het toenmalige discours dat zich richtte tegen het *incivisme*.²⁶

¹⁸ E. Desprechins, 'La date héroïque', *La Libre Belgique* (4 augustus 1920), 1.

¹⁹ R. H., 'Les temps ont passé, un anniversaire héroïque, dans l'histoire', *La Dernière Heure* (4 augustus 1920), 1.

²⁰ 'Poussières de gloire, le cimetière des souvenirs, des morts oubliés', *La Dernière Heure* (5 augustus 1920), 1.

²¹ 'Six ans après: les leçons d'un anniversaire', *La Nation Belge* (4 augustus 1920), 1.

²² *Ibidem*

²³ E. Toebosch, *Het parlement anders bekeken*, Gent, 2003, 301-306.

²⁴ *La Nation Belge* (1 augustus).

²⁵ 'Six ans après: les leçons d'un anniversaire', *La Nation Belge* (4 augustus 1920), 1.

²⁶ 'Contre l'aktivisme', *Le Soir* (4 augustus 1920), 1; '1914-1948, un cri d'alarme', *Le Soir* (5 augustus), 1; X.

Rousseaux en L. Van Ypersele, 'La répression de l'incivisme en Belgique au travers de la presse bruxelloise francophone et des procès de la cour d'assises du Brabant (1918-1922)' in L. Van Ypersele red., *Imaginaires de guerre: l'histoire entre mythe et réalité*, Louvain-la-Neuve, 2003, 284-285.

Incivisme was de term waarmee ongepast gedrag tijdens de oorlog werd aangeduid. Hieronder vielen onder andere samenwerken met de Duitse bezetter of gebrek aan loyaliteit aan het vaderland.

De Vlaamse pers was duidelijk een andere mening toegedaan over de oudstrijderskwestie. Zo riep *De Gazet van Antwerpen* de regering op tegemoet te komen aan de eisen van de oudstrijders en de Vlaamse Beweging, net om de eenheid van het land te bewaren. Zij die niet toegaven aan de Vlaamse vraag voor vernederlandsing van de openbare besturen, brachten deze eenheid immers in gevaar. Dit kwam volgens de krant enkel ten goede aan de Frontpartij, die België ten val wou brengen en hiervoor het geweld niet zou schuwen.²⁷ *Het Laatste Nieuws* koppelde de kwestie aan de oorlogshedenking door te stellen dat de vernederlandsing in de lijn lag van het morele afwijzen van het Duitse imperialisme en het volkerenrecht, waarvoor België zich garant stelde.²⁸ De krant deed de complottheorie van *La Nation Belge* af als onzin en ontkende de band tussen de Frontpartij en V.O.S.²⁹ Zo werden Franstalige kranten tegengesproken die stelden dat V.O.S.-secretaris Verduyn in de burelen van het activistische *Ons Vaderland* werd gearresteerd.³⁰ Vanuit Vlaams-katholieke hoek kwam overigens expliciete kritiek op deze aanhouding.³¹ Hoewel zowel de Franstalige als de Vlaamse pers belang leek te hechten aan de datum 4 augustus als dag van nationale eenheid, zagen ze de bedreiging hiervan elk uit een andere hoek komen. De Franstalige pers bestempelde immers de Vlaamse eisen als oorzaak van nationale verdeeldheid en plaatste deze op dezelfde lijn met activisme en incivisme, terwijl de Vlaamse pers het vervullen van deze eisen net als voorwaarde van nationale eenheid beschouwde.

Ondanks de herinnering aan 4 augustus als dag van nationale eenheid, leek de keuze ervoor als nationale feestdag toch niet unaniem gedragen. *De Gazet van Antwerpen* leverde zelfs expliciete kritiek op deze keuze in een herdenkingsartikel: 'Was 4 augustus een dag van roem, hij was ook een dag van rouw... Hoe meer nationale feestdagen men instelt, hoe meer ze van hunnen aard en hunne waarde verliezen. Daar heeft het Parlement misschien niet aan gedacht, toen het den 4 Augustus als nationalen feestdag uitriep, zonder veel aandacht te schenken aan die daad.'³² *De Standaard* besteedde vrijwel geen aandacht aan de

²⁷ Vidi, 'Brief uit Brussel', *Gazet van Antwerpen* (4 augustus 1920), 1.

²⁸ H., '4 augustus, 1914-1920', *Het Laatste Nieuws* (4 augustus 1920), 1.

²⁹ 'Na de Betooingen der Oud-strijders te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (5 augustus 1920), 3.

³⁰ 'Na de Betooiging der Oud-Strijders', *Het Laatste Nieuws* (4 augustus 1920), 2; 'Beweging der Oudstrijders', *Gazet van Antwerpen* (4 augustus 1920), 3-4.

³¹ *Ibidem*; 'Nieuws uit Gent', *De Standaard* (5 augustus 1920), 2.

³² 'Bond "Nooit vergeten"', *Gazet van Antwerpen* (4 augustus 1920), 2-3.

herdenking, op één artikel over een onthulling van een gedenksteen door V.O.S. na.³³ Dit stond in schril contrast met *Le Soir*, die veel schreef over verschillende lokale herdenkingsplechtigheden.³⁴ De andere kranten besteedden hier echter beduidend minder aandacht aan. Het is duidelijk dat 4 augustus als exclusief Belgische nationale feestdag niet de unanieme steun genoot, waarop de regering gehoopt had.

Bij de berichtgeving rond 11 november was de onvrede met het ontbreken van de Belgische nationale feestdag nog duidelijker zichtbaar. De grote belangstelling voor de Britse en Franse Wapenstilstandsherdenking springt hierbij meteen in het oog. In de meeste kranten werden hun herdenkingsplechtigheden en zeker de begrafenissen van de Onbekende Soldaat vol bewondering beschreven.³⁵ Dat dit in schril contrast stond met het uitblijven van een officiële Belgische herdenking, zorgde soms voor directe kritiek op de Belgische regering. 'Chez nous rien de semblable', stelde *La Nation Belge* vast en meende dat de regering zich hiervoor niet leek te interesseren, ondanks de vele eigen vermiste soldaten en de symbolische waarde van een dergelijk gebaar.³⁶ De krant riep de burgers op dan maar zelf een stil eerbetoon te houden. Ook *Het Laatste Nieuws* verbaasde zich hierover maar toonde wel hoop: 'Wonderbaar is het dat België in dezen Frankrijk niet nabootst. 't Kan nog komen: als het regent te Parijs, druppelt het in Brussel.'³⁷ De bewondering voor de buitenlandse herdenkingsceremonies leek de kritiek op het ontbreken van een Belgische-nationale herdenking aan te wakkeren.

Ook de Vlaams-Belgische spanning kwam rond 11 november in de pers aan bod. Net zoals rond 4 augustus actualiseerden de Vlaamse kranten de oorlogsherdenking door deze te koppelen aan de Vlaamse kwestie. In *De Gazet van Antwerpen* werd in een opiniestuk gelachen met de retoriek van nationale eenheid waarmee de herdenking gepaard ging. Ondanks koning Alberts belofte van gelijkheid tussen Vlamingen en Walen was er na twee jaar namelijk nog steeds onenigheid over dit voor de auteur nochtans eenvoudig probleem. Hieraan had de vorst geen schuld maar wel de 'franskiljons', die de eenheid van het land zo

³³ *De Standaard* (4-6 augustus).

³⁴ 'Manifestations patriotiques', *Le Soir* (5 augustus 1920), 1; 'La journée du 4 août', *Le Soir* (6 augustus 1920), 1.

³⁵ *La Libre Belgique* (12-14 november 1920); *Het Laatste Nieuws* (11-12 november 1920); *Le Soir* (11-13 november 1920); *Le Peuple* (12 november 1920); *La Dernière Heure* (11-14 november 1920); *De Gazet van Antwerpen* (11-14 november 1920); *La Nation Belge* (11-12 november 1920).

³⁶ 'Anniversaire, aux "soldats inconnus"', *La Nation Belge* (11 november 1920).

³⁷ A. Rannah, '11 november', *Het Laatste Nieuws* (11 november 1920), 2.

in gevaar zouden brengen.³⁸ Als voorbeeld werd Fernand Neuray aangehaald, de man achter het anti-Vlaamse *La Nation Belge*. De auteur suggereerde dat de staat streng tegen hen moest optreden en ‘barmhartigheid tegenover jongens die kleine fout maakten’ moest tonen, waarmee hij pleitte voor amnestie.³⁹ Ook *Het Laatste Nieuws* ijverde voor de Vlaamse kwestie door te stellen dat 30.000 van de 40.000 Belgische gesneuvelden Vlaamse soldaten waren, die nog steeds niet erkend werden.⁴⁰ Hoewel beide kranten een duidelijk Vlaamsgezinde boodschap brachten, was dit niet anti-Belgisch en bleven ze verwijzen naar een Belgisch referentiekader, waarbij de figuur van koning Albert een belangrijke brug sloeg. Sterker nog: in het vervullen van de Vlaamse eisen zagen ze net een versterking van de Belgische eenheid. Toch is het duidelijk bij het lezen van de berichtgeving rond 4 augustus en 11 november, dat er duidelijke tegenstellingen bestonden tussen de herdenking in de Vlaamse en Franstalige pers.

Lokale herdenkingsplechtigheden werden zowel in de Franstalige als de Vlaamse pers beschreven en soms schemerde hierbij ook een vorm van burgerlijk protest door. Zo schreef *Le Soir* dat in Gent 11 november uitgebreid werd gevierd, ondanks het feit dat de lokale overheden hier geen toestemming voor hadden gegeven.⁴¹ *Het Laatste Nieuws* vermeldde dan weer dat de Vriendenkring der Officieren de motie aannam dat de nationale feestdag zou moeten plaatsvinden op 11 november in plaats van 4 augustus.⁴² Hoewel dit geen directe stellingnames zijn, kunnen hierin toch subtiele aanwijzingen van kritiek worden gezien vanuit de pers op de keuze van feestdag. Ondanks een nog afwezige officiële Belgische herdenking op 11 november, tonen de lokale initiatieven aan dat er vanuit de bevolking wel vraag naar was.

Zowel op Belgisch, Vlaams als lokaal niveau kwam het paradoxale van een feestdag ter herdenking van een oorlog duidelijk naar voren in de pers. Hoewel de meeste kranten 4 augustus heroïsch in herinnering brachten, kwamen ook rouw en verdriet aan bod. Deels verklaart dit ook de kritiek op de keuze voor deze datum, die toch heroïscher was dan 11 november en minder plaats leek te bieden voor rouw. Toch was de tegenstelling tussen vreugde en heroïek enerzijds en rouw en ingetogenheid anderzijds, ook zichtbaar bij de

³⁸ Deze excuserende houding ten opzichte van koning Albert was overigens typerend voor heel de Vlaamse pers. Zie hiervoor L. Van Ypersele, *Le roi Albert: histoire d'un mythe*, Ottignies, 1995, 69-73.

³⁹ De Kempere, ‘Nuchtere waarheid’, *De Gazet van Antwerpen* (13-14 november 1920), 1.

⁴⁰ A. Rannah, *op. Cit.*

⁴¹ ‘La commémoration de l’Armistice, à Gand’, *Le Soir* (13 november 1920), 2.

⁴² ‘Verjaaring van de Wapenstilstand’, *Het Laatste Nieuws* (12 november 1920), 1.

Wapenstilstandshedenking rond 11 november. Deze paradox zou de latere hedenking bovendien blijven tekenen.

Vooraf in de socialistische pers was deze spanning overduidelijk zichtbaar. *De Vooruit* en *Le Peuple* probeerden namelijk nationale loyaliteit met internationale solidariteit te verzoenen en hun berichtgeving bevond zich dan ook tussen patriottisme en pacifisme. Zo werd 4 augustus op een opvallend eigen wijze herdacht. Hoewel *De Vooruit* de dag ook in herinnering bracht als een heroïsch moment van nationale eenheid, pree de krant vooral de heldenmoed van de arbeidersklasse. Deze had immers dapper meegestreden met hoop op verandering na de oorlog, die er slechts gedeeltelijk zou komen. De democratische geest sloeg volgens de krant na de oorlog namelijk weer om in reactionisme en de rol van het proletariaat werd niet voldoende erkend door de heersende klasse. De auteur eindigde dan ook met een oproep mee te strijden tegen het kapitalisme: 't Proletariaat heeft op 3-4 Oogst 1914 de strijd voor de onafhankelijkheid van België aangevat: de vrijheid van kveveren is zijn loon!⁴³ *Le Peuple* was iets minder polemisch en benadrukte vooral de loyaliteit van de arbeidersklasse tegenover België door te stellen dat het opnieuw zou deelnemen aan de nationale verdediging. Wel maakte de krant duidelijk niet te geloven in oorlog maar eerder in solidariteit en internationale broederschap.⁴⁴ Beide kranten vielen bij hun hedenking duidelijk terug op een socialistisch referentiekader door een sociaal-democratische retoriek te hanteren.

Tegenover het protest van de oudstrijders leek de socialistische pers een dubbele houding te hebben. Enerzijds was er geen directe veroordeling en werd de onderlinge solidariteit geprezen maar anderzijds vermeldde *De Vooruit* wel de afkeuring van het gewelddadige karakter van de betoging door de Gentse socialistische oudstrijders.⁴⁵ Beide kranten ontcrachtten overigens met klem de samenzweringstheorie van *La Nation Belge* maar leverden wel kritiek op het gedrag van leden van de Frontpartij.⁴⁶ Wat de vernederlandsing van de openbare besturen betreft, hekelde *Le Peuple* het hypocriete gedrag van de katholieke partij die wel voor vernederlandsing pleitte maar de kwestie in de

⁴³ I. Prolo, 'Waar de tijd heengaat!', *De Vooruit* (2-3 augustus 1920)

⁴⁴ J. Lekeu, 'Le 4 août 1914', *Le Peuple* (5 augustus 1920), 1.

⁴⁵ 'Nog de woelige betoogingen te Brussel', *De Vooruit* (2-3 augustus 1920), 2.

⁴⁶ 'Nog steeds de betoogingen der Oud-soldaten te Brussel', *De Vooruit* (4 augustus 1920), 2-3; 'Anciens combattants et activistes, un complot?', *Le Peuple* (3 augustus 1920), 1.

regering altijd tegenhield.⁴⁷ Ook opmerkelijk is dat beide kranten aandacht wijdden aan pacifistische betogingen in Duitsland.⁴⁸

Rond 11 november had de socialistische pers eveneens een andere invalshoek. Net zoals bij 4 augustus viel de socialistische pers voor de Wapenstilstandshedenking terug op een sociaaldemocratische en pacifistische retoriek. Zo prees *De Vooruit* 11 november 1918 als 'Wapenstilstand in den Wereldbroedermoord' en het moment waarop het proletariaat hoopte op verandering en vrede. Ondanks veranderingen in België waarschuwde de auteur voor een anti-democratische samenzwering van reactionaire groepen. Door het kapitalisme als nieuwe vijand te stellen, werden ten slotte de woorden van Marx en Engels herhaald: 'Proletariërs aller landen, vereenigt u!'⁴⁹ In dezelfde geest herdacht *Le Peuple* 11 november als een dag van hoop op vrede, maar het dagblad wees ook op de nieuwe oorlog in het Oosten en waarschuwde voor de terugkomst van oude machten.⁵⁰ Tegenover de Britse en Franse herdenkingsplechtigheden toonde de socialistische pers een ambigue houding. Enerzijds werden de ceremonies vermeld en in *Le Peuple* zelfs vol bewondering beschreven, anderzijds waren ze het voorwerp van kritiek. Zo noemde *De Vooruit* de Franse *Poilu Inconnu* een 'menschelijk offer op het altaar van het militarisme' en schreef cynisch over de militaire pracht en praal, terwijl duizenden net hun leven gaven voor vrede en democratie.⁵¹ Ook *Le Peuple* hekelde de Franse ceremonies als de foutieve herdenking van 'une victoire ... sur l'empire allemand et pas sur la guerre elle-même'.⁵² Desondanks werd op dezelfde dag een uitgebreide beschrijving van deze plechtigheid gegeven, terwijl *De Vooruit* het op een summiere vermelding hield.⁵³

1930: een uitgeschreven script

Waar in 1920 een Belgisch-nationale herdenking nog ontbrak, had deze in 1930 al een vaste vorm aangenomen. Ondanks de ambitieuze regeringsplannen voor een nationaal herdenkingsmonument en de wens zich te onderscheiden van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, kwam dit monument er niet en volgde België uiteindelijk het voorbeeld van zijn

⁴⁷ 'Les Cléricaux flamingants répudient l'Activisme', *Le Peuple* (4 augustus 1920), 1.

⁴⁸ 'Les Mutilés allemands manifestent contre la guerre', *Le Peuple* (4 augustus 1920), 2; 'Betoogingen voor den Vrede in Duitschland', *De Vooruit* (4 augustus 1920), 1.

⁴⁹ I. Prolo, 'Vereenigt u!', *De Vooruit* (11 november 1920)

⁵⁰ J. L., '11 novembre 1918-1920', *Le Peuple* (11 november 1920), 1.

⁵¹ J. D. G., 'De onbekende gevallen soldaat', *De Vooruit* (12 november 1920), 1.

⁵² J. L., *op. cit*

⁵³ Havas, 'La République célèbre son Cinquantenaire et sa Victoire', *Le Peuple* (12 november 1920), 3; 'De "onbekende" gevallen soldaat', *De Vooruit* (11 november 1920), 2.

voormalige bondgenoten.⁵⁴ Op 11 november 1922 werd een Onbekende Soldaat begraven in Brussel aan de Congreskolom, een nationaal monument uit de negentiende eeuw dat de rechten en vrijheden van het Nationaal Congres van 1830 vierde.⁵⁵ Sindsdien vond er elk jaar een vaste herdenkingsplechtigheid plaats waarbij de koninklijke familie op 11 november om elf uur een hommage kwam brengen aan het graf als eerbetoon aan alle gesneuvelde soldaten. België had eindelijk zijn nationale herdenkingsceremonie gekregen en in de pers kreeg deze uitgebreide aandacht. Zo valt het op dat zowel Franstalige als Vlaamse kranten de plechtigheid op een gelijkaardige manier beschreven.⁵⁶ De plechtigheid, met als hoogtepunt het eerbetoon van de koning, die om iets voor elf uur aankwam om een krans te leggen aan het graf en de daarop volgende minuut stilte, werd hierbij chronologisch minutieus overlopen.

In de optiek van Peter Burke kunnen de krantenartikels worden geïnterpreteerd als scripts van de herdenkingsplechtigheid, waarbij de hoofdrol duidelijk is weggelegd voor de koning.⁵⁷ Enerzijds vertelden ze elk jaar grotendeels hetzelfde verhaal maar anderzijds werden ze ook telkens herschreven en geactualiseerd. Zo werd in 1930 de viering van het eeuwfeest ook geïntegreerd in de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, door naast de gesneuvelden van 1914-18 ook die van 1830 te gedenken. *La Libre Belgique* sprak letterlijk van 'L' hommage ... aux héros de 1830 et de 1914-1918' en ook *De Gazet van Antwerpen* plaatste de herdenking in het teken van de eeuwfeesten als eerbetoon aan de 'martelaars der vaderlandsliefde'.⁵⁸ *La Nation Belge* zag in het eeuwfeest dan weer een verklaring voor de grotere opkomst aan de Congreskolom.⁵⁹

In de Vlaamse pers kreeg de Wapenstilstandsherdenking net als in 1920 een uitgesproken Vlaamse toets. Zo wijdde *De Standaard* een uitgebreid en lovend artikel aan de

⁵⁴ S. Claise, *op. cit.*, 553-559.

⁵⁵ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*

⁵⁶ '11 november', *De Standaard* (12 november 1930), 2; 'La commémoration de l'Armistice, L'hommage fervent de la Famille Royale et du pays aux héros de 1830 et de 1914-1918', *La Libre Belgique* (12 november 1930), 1; 'De Wapenstilstandsdag: een plechtige herdenking', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1920), 3; 'L'Hommage au Soldat Inconnu', *Le Soir* (12 november 1920), 3; 'L'anniversaire de l'Armistice, l'hommage solennel de la Belgique et de son roi a tous ceux qui sont morts pour la patri, une cérémonie impressionnante devant la tombe du soldat inconnu', *La Dernière Heure* (12 november 1930), 1; 'Te Brussel: aan het Graf van den Onbekenden Soldaat', *Gazet van Antwerpen* (12 november 1930), 4; 'Le XIIe anniversaire de l'armistice, La Famille Royale s'est associée, mardi, à l'émouvant pèlerinage de la foule au Soldat Inconnu', *La Nation Belge* (12 november 1930), 1.

⁵⁷ P. Burke, 'Co-memorations. Performing the past', 105-118.

⁵⁸ 'La commémoration de l'Armistice, L'hommage fervent de la Famille Royale et du pays aux héros de 1830 et de 1914-1918', *op. cit.*; 'Herdenking van den Wapenstilstand', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1930), 4.

⁵⁹ 'L'anniversaire de l'Armistice', *La Nation Belge* (12 november 1930), 2.

misviering die de Vlaamsgezinde organisatie IJzerstichting jaarlijkse organiseerde in de Sint-Pauluskerk te Antwerpen. Daarnaast beschreef de krant een viering te Sint-Amandsberg, waar V.O.S.-voorzitter Rombouts pleitte voor het tweevoudig ideaal, waarvoor de Vlaamse jongens waren gesneuveld: eerherstel van kleine volkeren en wereldvrede.⁶⁰ *De Gazet van Antwerpen* vermeldde bij de lokale herdenkingsplechtigheden ook meermaals de deelname van V.O.S., vaak in samenwerking met zogenaamde ‘vaderlandslievende’ verenigingen.⁶¹ Het valt op dat ondanks de Vlaamse toets in hun berichtgeving, de Vlaamse kranten binnen het Belgisch referentiekader bleven. Zo werd niet nagelaten de aanwezigheid van Belgische vlaggen of het zingen van de Brabançonne te vermelden.

In de Franstalige pers bleef deze kant van de Vlaamse herdenking onbesproken, hoewel *La Nation Belge* op 11 november wel een opiniestuk tegen V.O.S. op de voorpagina publiceerde. Hierin bekritiseerde de auteur een antimilitaristische affiche van de organisatie, waarop de gruwel van de oorlog op een schokkende manier werd verbeeld door onder meer lijken in prikkeldraad weer te geven. Daarbij verwierp hij ook de boodschap die stelde dat de soldaten waren voorgelogen door ‘criminels’ die beloofd hadden dat dit de laatste oorlog zou zijn. De journalist vond zo’n gedachtegang totaal ongepast, ‘incivil’ en eerder thuis horen in revanchistisch Duitsland. Bovendien begreep hij niet hoe V.O.S. in militarisme en kapitalisme de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog kon zien, terwijl deze volgens hem overduidelijk het Duits militarisme was.⁶²

Zowel de Vlaamse als Franstalige pers berichtte uitvoerig over de lokale herdenking. Ondanks de succesvolle Belgisch-nationale herdenkingsceremonie, bleven de plaatselijke herdenkingsplechtigheden belangstelling genieten.⁶³ Vaak volgden die op de beschrijving van de plechtigheden in Brussel en werden verschillende steden of dorpen overlopen en de plaatselijke herdenkingen beschreven. Hierbij valt op dat Franstalige kranten ook veel aandacht bestedden aan Vlaamse herdenkingen, terwijl de Vlaamse pers veel minder of geen belangstelling toonde voor Waalse herdenkingen. Het lijkt alsof de Franstalige pers Vlaanderen zo wou integreren in een totaal-Belgische herdenking, terwijl in de Vlaamse pers eerder een Belgisch-Vlaamse herdenking aan bod kwam.

⁶⁰ ‘11 november’, *op. cit.*

⁶¹ ‘Herdenking van den Wapenstilstand’, *De Gazet van Antwerpen* (13 november 1930), 3.

⁶² Gallo, ‘De-Ci De-La, sur une affiche’, *La Nation Belge* (11 november 1930), 1.

⁶³ ‘11 november’, *op. cit.*; *La Libre Belgique* (11-13 november 1930); *Het Laatste Nieuws* (12-13 november 1930); *Le Soir* (10-13 november 1930); *La Dernière Heure* (11-13 november 1930); *De Gazet van Antwerpen* (11-13 november 1930); *La Nation Belge* (12 november 1930).

Bovendien was er ook een duidelijk verschil in aandacht voor het *Relais Sacré*, een initiatief dat sinds 1929 plaatsvond en georganiseerd werd vanuit de Nationale Strijdersbond. In de dagen voorafgaand aan 11 november vertrokken vanuit elke Belgische provincie (en vanuit het buitenland) fakkels naar Brussel, die de eenheid van de natie symboliseerden en een brug tussen de nationale en lokale herdenking sloegen.⁶⁴ In de Franstalige pers genoot dit initiatief beduidend meer belangstelling en werd het verloop van de fakkeltocht uitvoerig bericht.⁶⁵ De Vlaamse kranten beschreven enkel de aankomst van de fakkels en *De Standaard* bekritiseerde het zelfs als 'goedbedoeld maar heidens'.⁶⁶ *De Gazet van Antwerpen* vermeldde wel een conflict op de grens van Borgerhout en Antwerpen, waarbij studenten de fakkeltocht probeerden te verstoren.⁶⁷ In de Franstalige kranten werd deze actie opmerkelijk veroordeeld als anti-patriottisch⁶⁸, communistisch⁶⁹ of zelfs activistisch.⁷⁰ Dat een nationaal initiatief als het *Relais Sacré* vooral in Franstalig België populair was, bevestigt nogmaals de indruk dat een totaal-Belgische herdenking hier meer aanhang had dan in Vlaanderen.

Waar de Vlaamse katholieke kranten zich echter duidelijk inschreven in een Belgisch herdenkingskader, vormde de socialistische pers een openlijke tegenherdenking. De boodschap van pacifisme en antimilitarisme was al aanwezig in 1920 maar zat toen nog omvat in een geest van nationale eenheid. In 1930 was hun boodschap niet zozeer anti-Belgisch maar de socialistische kranten bekritiseerden wel openlijk de Belgisch-patriottische herdenkingsplechtigheden. Zo distantieerde *De Vooruit* zich als volgt: 'Er zal officieel praalvertoon zijn. Heeren in met goud en zilver versierde kleedij zullen redevoeringen houden. De Brabanconne zal er natuurlijk bijkomen. Daaraan doen wij natuurlijk niet mee.'⁷¹ In *Le Peuple* sprak de nationale voorzitter van de socialistische oudstrijdersvereniging over een hypocriet patriottisme en chauvinisme dat de realiteit van de oorlog deed vergeten,

⁶⁴ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 55-56.

⁶⁵ 'Le Relais Sacré', *La Libre Belgique* (11 november 1930), 2; 'Le Relais Sacré', *Le Soir* (11 november 1930), 2; 'Le Relais Sacré, les flambeaux du Souvenir sont en marche vers le soldat inconnu', *La Dernière Heure* (11 november 1930), 1.

⁶⁶ '11 november', *op. cit.*

⁶⁷ 'Herdenking van den Wapenstilstand, de fakkeltocht', *De Gazet van Antwerpen* (10 november 1930), 3.

⁶⁸ 'Les manifestations antipatriotiques d'Anvers', *La Libre Belgique* (11 november 1930), 3.

⁶⁹ 'Le Relais Sacré, les flambeaux du Souvenir sont en marche vers le soldat inconnu', *op. cit.*

⁷⁰ 'La commémoration de l'Armistice', *Le Soir* (12 november 1930), 2.

⁷¹ G. B., 'Geen oorlog meer! Allen in de straat!', *De Vooruit* (10 november 1930), 1.

waarbij oorlogsprofiteurs en militaristen voorop liepen.⁷² In plaats daarvan riep *De Vooruit* op deel te nemen aan de socialistische betogingen op 10 november voor de vermindering van militaire uitgaven en ontwapening.⁷³ Met een vurig taalgebruik richtte de krant zich tot de arbeiders om hen te overtuigen te strijden tegen oorlog: 'Arbeiders en vrouwen, aan u is het om te beletten, dat de jeugd en uw kroost ter slachtbank wordt geleid. In dichte drommen ter betooging, voor vrede en ontwapening!'⁷⁴ Daags nadien werd de Gentse manifestatie met een opkomst van 'honderden duizenden' bestempeld als groot succes.⁷⁵ Ook *Le Peuple* bejubelde de vredesbetogingen in Vlaanderen en uitte kritiek op de andere kranten voor het doodzwijgen ervan.⁷⁶

Het is duidelijk dat de socialistische pers Wapenstilstand vooral vierde als een dag van vrede. Dat hun pacifistische en antimilitaristische boodschap niet exclusief links was, blijkt echter uit een opiniestuk in *De Gazet van Antwerpen*, waarin de auteur kritiek uitte op de oorlogszuchtigheid van de jeugd en een vredesboodschap verkondigde.⁷⁷ Daarnaast zijn er ondanks het gedeelde pacifistische discours toch nuanceverschillen op te merken tussen *De Vooruit* en *Le Peuple*. Waar de Vlaamse krant geen enkele aandacht wijdde aan de officiële patriottische herdenking, publiceerde zijn Franstalige tegenhanger wel een foto van de fakkels bij het graf van de Onbekende Soldaat en een kritiekloos artikel over de herdenkingsplechtigheid in Parijs.⁷⁸ Ondanks het verwerpen van de patriottische en chauvinistische herdenking, lijkt *Le Peuple* deze toch niet helemaal los te hebben kunnen laten, terwijl *De Vooruit* hier wel in slaagt. Anderzijds wordt deze Vlaams-Franstalige tegenstelling weer gerelativeerd door een opmerkelijke oproep tot amnestie in *Le Peuple*.⁷⁹

Van non-herdenking naar vast script

Alles wat er in 1920 door de pers nog van de Belgische herdenking verwacht werd, was in 1930 reeds vervuld. Er was een herdenkingsplechtigheid gekomen die plaats vond op

⁷² J. J. William, 'Le douzième anniversaire de l'armistice et les anciens combattants', *Le Peuple* (11 november 1930), 2.

⁷³ G. B., *op. cit.*, 1.

⁷⁴ *De Vooruit* (10 november 1930), 1.

⁷⁵ 'Gent heeft gedreund onder een machtige betooging tegen den oorlog en tegen het fascisme', *De Vooruit* (11 november 1930), 1, 3.

⁷⁶ 'Pour la paix' en 'Trop tard', *Le Peuple* (11 november 1930), 1, 6; 'Partout en Flandre la masse manifeste plus nombreuse que jamais contre la guerre', *Le Peuple* (13 november 1930), 2.

⁷⁷ Wannes, 'Van Dag tot Dag, de 11e van Slachtmaand', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1930), 1.

⁷⁸ 'La cérémonie anniversaire de l'Armistice', *Le Peuple* (12 november 1930), 1; 'Le 11 novembre à Paris', *Le Peuple* (12 november 1930), 6.

⁷⁹ J. J. William, *op. cit.*, 2.

11 november en draaide rond een eerbetoon aan de Onbekende Soldaat, naar het voorbeeld van de in 1920 bewonderde Franse en Britse herdenking. Deze plechtigheid had een vast karakter aangenomen, dat zich uitte in een even vaste weergave in de pers. Toch bleef er in het script ruimte voor improvisatie bestaan, zoals een inclusie van de oudere maar evenzeer patriottische helden van 1830. Wanneer de herdenkingsplechtigheid wordt gezien als manifestatie van nationale consensus, dan is de protagonist koning Albert wel degene die het hele verhaal voor zowel Vlamingen als Franstaligen samenhiel.⁸⁰

Toch valt het op dat vooral in de Franstalige pers werd vastgehouden aan het verhaal van nationale eenheid. Door het bespreken van lokale Vlaamse herdenkingen en een uitgebreide aandacht voor het *Relais Sacré*, integreerde ze ook Vlaanderen in dit verhaal. De Vlaamse pers daarentegen gaf de herdenking een Vlaams karakter door deze te koppelen aan de taalproblematiek. Toch mag er niet van een Vlaamse tegenherdenking worden gesproken want de Vlaamse kranten bleven hierbij refereren naar een Belgisch kader met koning Albert als brugfiguur. Het volgende citaat van Van Ypersele biedt hiervoor een verklaring: 'Toutefois pour l'ensemble de la presse flamande, la mère-patrie c'est la Flandre, la Belgique c'est l'Etat.'⁸¹

De echte tegenherdenking in 1930 (en in mindere mate in 1920) was socialistisch. Hier werd de geest van nationale eenheid verlaten en de Wapenstilstandsherdenking gebruikt om een politiek statement te maken tegen oorlog en voor pacifisme. De socialistische martelaar was eerder gesneuveld voor wereldvrede dan voor zijn vaderland. De socialistische tegenherdenking is de meest duidelijke uiting van het paradoxale karakter van de herdenking dat in alle kranten naar voren kwam en balanceerde tussen heroïsme, hoop en vreugde enerzijds en rouw, verdriet en ingetogenheid anderzijds. Het was uit het tweede element dat de pacifistische en anti-militaristische gedachte groeide, die radicaal tegenover het patriottische karakter van nationale herdenkingsceremonies stond.

Ten slotte mag ook de rol van de lokale herdenkingen niet uit het oog worden verloren. Hieruit ontstond de oorlogsherdenking immers en ook in 1930 bleef de pers er veel belangstelling voor tonen. Hier kwamen bovendien problemen uit het Belgische en Vlaamse niveau ook aan bod. Zo was de spanning tussen het lokale niveau en de nationale staat in

⁸⁰ P. Burke, *op. cit.*

⁸¹ L. Van Ypersele, *Le roi Albert: histoire d'un mythe*, 71.

1920 impliciet duidelijk aanwezig en ook de Vlaams-Belgische tegenstelling kwam hier zowel in 1920 als 1930 aan bod.

HOOFDSTUK II: Het actualiseren van een herdenking (1950 en 1968)

1950: herdenken na een tweede Grote Oorlog

Ondanks de hoop op “Nooit meer oorlog” na de Eerste Wereldoorlog, kwam er alsnog een tweede mondiaal conflict, dat de Belgische samenleving nog op een hardere manier trof. Door een sterkere polarisering tussen collaboratie en verzet, bleek de herdenking van de Tweede Wereldoorlog moeilijker te zijn en net daarom viel men terug op de reeds bekende herdenkingskaders van de Eerste Wereldoorlog. Net zoals na 1918 kwam dit vooral voort uit lokaal initiatief en speelde de Belgische staat een eerder passieve rol.⁸² Op plaatselijke oorlogsmonumenten werden de namen van nieuwe slachtoffers bijgeschreven en zo letterlijk geïntegreerd in de herdenking van de vorige oorlog. Ook de Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid aan de Congreskolom werd verruimd. Nu stond de Onbekende Soldaat ook symbool voor de nieuwe gesneuvelden. Daarnaast integreerden de oudstrijders, verzetslieden en politieke gevangenen van de Tweede Wereldoorlog zich in de militaire, patriottische herdenkingsretoriek van de Eerste. De breuk met de Vlaams-nationale tegenherdenking werd ook verdergezet en het Vlaams martelaarschap verruimd met ‘slachtoffers’ van de naoorlogse repressie. De these van Winter lijkt ook te gelden voor de herdenking van de Tweede Wereldoorlog, aangezien door de complexiteit ervan weer werd teruggevallen op traditionele referentiekaders. In dit geval was dat voornamelijk de bestaande herdenkingstaal van de Eerste Wereldoorlog.⁸³

In de pers is deze integratie van de Tweede Wereldoorlog in de bestaande herdenking zeer duidelijk merkbaar. Het script van de herdenkingsplechtigheid aan de Congreskolom uit 1930 leek grotendeels te zijn overgenomen, afgezien van het feit dat er nieuwe slachtoffers waren bijgekomen. *De Gazet van Antwerpen* sprak treffend van een ‘hulde aan de gesneuvelden van beide oorlogen’ en zowel oudstrijders van de Eerste als de Tweede Oorlog liepen mee in het défilé.⁸⁴ Vrijwel alle bestudeerde kranten publiceerden een vrij gelijkaardige, klassieke beschrijving van de nationale herdenkingsplechtigheid.⁸⁵ Enkel in

⁸² M. Jacobs, *op. cit.*

⁸³ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 7-14, 53-55, 82-84; J. Winter, *op. cit.*

⁸⁴ ‘De Wapenstilstand herdacht, Hulde aan de gesneuvelden van beide oorlogen’, *Het Laatste Nieuws* (12 november 1950), 1.

⁸⁵ ‘11 Novembervieringen’, *De Standaard* (12 november 1950), 1; Les cérémonies du XXXIIe anniversaire de l’Armistice’, *La Libre Belgique* (12 november 1950), 1; ‘De Wapenstilstand herdacht’, *op. cit.*; ‘La commémoration de l’Armistice’, *Le Soir* (12 november 1950), 3; ‘L’Anniversaire de l’Armistice: Le Prince Royal a assisté à la traditionnelle cérémonie d’Hommage au Soldat Inconnu’, *La Dernière Heure* (12 november 1950), 1;

Le Peuple ontbrak een dergelijk artikel en verscheen er enkel een foto van de ceremonie.⁸⁶ De krant besteedde overigens over het algemeen weinig aandacht aan de Wapenstilstandsherdenking. In *De Vooruit* stond daarentegen wel een klassiek verslag, vergelijkbaar met dat van andere kranten.⁸⁷ Het socialistische dagblad leek zich hiermee terug in te schrijven in het Belgisch-patriottische herdenkingskader, een opmerkelijke evolutie na haar openlijke tegenherdenking van 1930.

Ondanks het vaste karakter van het herdenkingsscript was er ook in 1950 ruimte voor actualiserende elementen, waarvan er drie extra aandacht verdienen. Allereerst was er de deelname van de Belgische Korea-vrijwilligers aan het defilé voor de Onbekende Soldaat, dat in de meeste kranten veel belangstelling kreeg. *Le Soir* beschreef hierbij het enthousiasme van de massa, die hen vol bewondering toejuichte.⁸⁸ Dit betekende een opmerkelijke verruiming van de herdenkingsplechtigheid, waarbij niet alleen aan de gesneuvelden van de twee afgelopen wereldoorlogen hulde werd gebracht maar ook aan de nieuwe helden die hun strijd nog moesten leveren. Zo werd de Korea-oorlog nog voordat hij uitgevochten was, al geïntegreerd in de Belgisch-nationale oorlogsherdenking. Dit kan worden geïnterpreteerd als een radicaal doortrekken van de Winter-these, waarbij tijdens de traditionele herdenkingen ook al aandacht werd besteed aan komende conflicten.

Een tweede actualisering had betrekking op de centrale rol van de koning, die als voornaamste protagonist optrad in het herdenkingsscript. Koning Albert I was er niet meer en de rol van zijn opvolger Leopold III had door de Koningskwestie zijn legitimiteit verloren. Leopold kon immers door de verdeeldheid en contestatie omtrent zijn figuur niet langer optreden als symbool voor het land en zeker niet als symbool voor nationale eendracht. Daarom nam zijn zoon Boudewijn deze rol over in de hoedanigheid van Koninklijke Prins. In meerdere kranten werd bij de aankondiging van de afwezigheid van koning Leopold benadrukt dat hij deze beslissing zelf had genomen.⁸⁹ Opmerkelijk is dat er ondanks de nationale verdeeldheid rond de Koningskwestie in geen enkele krant een directe

'Herdenking van de Wapenstilstand, Grote militaire plechtigheid bij Onbekende Soldaat', *Gazet van Antwerpen* (13 november 1950), 1.

⁸⁶ *Le Peuple* (13 november 1950), 4.

⁸⁷ B., 'Herdenking van de Wapenstilstand. De plechtigheid aan het graf van de Onbekende Soldaat te Brussel', *De Vooruit* (12 november 1950), 1.

⁸⁸ 'La commémoration de l'Armistice', *op. cit.*

⁸⁹ 'De Koning niet bij de Congreskolom, krachtens principiële beslissing', *De Standaard* (10 november 1950), 2; 'Een verjaardag, Wapenstilstand 1918, een plechtig ogenblik', *Het Laatste Nieuws* (11 november 1950); 'Les cérémonies du 11 novembre au soldat inconnu', *Le Peuple* (10 november 1950), 1; B., 'De 11-novemberherdenking te Brussel. Geen deelname van Leopold III', *De Vooruit* (10 november 1950), 2.

stellingname was te lezen. Er heerste dus consensus over de figuur van Boudewijn als protagonist en over het opnemen van deze welomschreven rol in de herdenkingsceremonie. Bovendien kwam in meerdere krantenverslagen het bijhorende royalistische enthousiasme van de toeschouwers aan bod. Toch zijn er hierbij opvallende nuanceverschillen op te merken. Zo vermeldde *De Gazet van Antwerpen* en *De Standaard* het roepen van 'Leve de Koning!', terwijl *Le Soir* enkel 'Vive le Prince Royal!' leek te horen.⁹⁰ Daarnaast namen verschillende kranten ook het statement van de prins zélf op in hun beschrijving, die twee kransen legde aan het graf van de Onbekende Soldaat, de ene in naam van zijn vader en de andere in naam van zichzelf. Het unanieme koningsgezinde karakter van de krantenartikels moet vooral niet geïnterpreteerd worden als leopoldistische stellingname maar eerder als een vasthouden aan de centrale rol van de vorstelijke figuur in het herdenkingscript en het enthousiasme van de massa dat daar nu eenmaal bij hoorde. Ondanks nuanceverschillen hanteerden zowel voor- als tegenstanders van de koning immers dezelfde retoriek. De Belgisch-nationale herdenking leek de nationale verdeeldheid in de politieke wereld te overstijgen en ondanks een acteurswissel bleef de invulling van de hoofdrol ongewijzigd.

Ten derde kwam een ander politiek probleem tijdens de herdenkingsplechtigheid naar voren. Zo stapte de voorzitter van het Nationaal Verbond der Invaliden uit het défilé om een protestbrief te overhandigen aan de premier. Hierin bekritiseerde hij de houding van de regering inzake de amnestiekwestie en vroeg om meer steun voor oorlogsslachtoffers. Vervolgens excuseerde hij zich meteen voor het verstoren van de plechtigheid.⁹¹ Een vergelijkbaar teken van protest kwam van het Nationaal Verbond van Gewapend Verzet, dat weigerde deel te nemen aan de herdenkingsceremonie uit protest tegen de houding van de regering tegenover hun organisatie maar ook tegenover 'l'amnistie des traîtres'.⁹² In plaats daarvan brachten zij op een andere dag apart hulde aan de Onbekende Soldaat. De Franstalige kranten berichtten uitvoerig over deze actie en spraken onder andere van protest tegen 'mansuétude vis-à-vis ceux qui n'ont pas hésité à trahir le pays'.⁹³ Langs Vlaamse kant werd er helemaal niet⁹⁴ of op een andere manier over bericht.⁹⁵ Het

⁹⁰ '11 Novembervieringen', *op. cit.*; 'Herdenking van de Wapenstilstand, Grote militaire plechtigheid bij Onbekende Soldaat', *op. cit.*; 'La commémoration de l'Armistice', *op. cit.*

⁹¹ 'L'Union national de la Résistance au Soldat inconnu', *Le Soir* (11 november 1950), 2.

⁹² *Ibid.*

⁹³ 'La Résistance fleurit la tombe du Soldat Inconnu', *La Dernière Heure* (11 november 1950), 4; 'L'hommage des Résistants au Soldat Inconnu', *Le Peuple* (11 november 1950), 1.

⁹⁴ *De Standaard* en *De Gazet van Antwerpen* publiceerden hier niets over.

stilzwijgen van het protest tegen amnestie in het *Laatste Nieuws* is veelzeggend. Net als voor de Tweede Wereldoorlog, bleef de amnestiekwestie in 1950 Vlaamse en Franstalige pers duidelijk verdelen.

De aan de amnestiekwestie verwante collaboratieproblematiek kwam op een andere manier aan bod in *Le Soir* en *De Vooruit*. Deze kranten wijdden namelijk beide een artikel aan de misviering ter ere van de Vlaams-nationalistische priester en collaborateur Cyriel Verschaeve, die een jaar eerder in ballingschap overleden was.⁹⁶ Hierbij spraken ze zich duidelijk uit tegen deze figuur en zijn herdenking en noemden hem 'leider van de collaboratie met de Hitlerianen... die meer dan één gesneuvelde Oostfrontstrijder op zijn geweten heeft' of 'recidivist'.⁹⁷ *Le Soir* meldde dat zijn aanhangers onterecht nog steeds vonden dat hij verkeerd begrepen was en onrechtvaardig behandeld werd. Indirect bekritiseerde de krant zo ook het martelaarschap van de Vlaams-nationale tegenherdenking. De melding van een sfeer van samenzwering in het dorp doet vaag denken aan de activistische complottheorie van *La Nation Belge* in 1920. Het artikel werd ten slotte afgesloten met een actuele en zeer directe stellingname: 'On a vu ce que cette amnistie donna après 14-18!'⁹⁸

Naast de aandacht in de kranten voor de nationale herdenking, besteedden de Vlaamse katholieke kranten ook aandacht aan de Vlaamse tegenherdenking.⁹⁹ Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de IJzertoren voor velen hét symbool van de Vlaamse collaboratie geworden. Op 16 juni 1945 werd deze bij wijze van afrekening gedynamiteerd. Twee jaar later op 15-16 maart 1947 gebeurde dat nog eens. Hoewel er aanvankelijk enkele verzetslieden werden opgepakt, werd hiervoor nooit iemand veroordeeld.¹⁰⁰ De aanslag op het symbool van de Vlaams-nationalistische tegenherdenking bleek deze niet te breken maar

⁹⁵ 'De Nationale Unie van het Gewapend Verzet en 11 November. Geen deelneming aan de officiële plechtigheid', *De Vooruit* (11 november 1950), 3; 'De Herdenking van de Wapenstilstand. De fakkelloop der Oud-strijders, aan het graf van de Onbekende Soldaat te Brussel', *Het Laatste Nieuws*, 3.

⁹⁶ L. de N., 'A Alveringhem. Un hommage funèbre au "condamné à mort" Cyriel Verschaeve', *Le Soir* (11 november 1950), 5; 'Een zielmis voor C. Verschaeve, de terdoodveroordeelde kapelaan-dichter-collaborateur van Alveringhem', *De Vooruit* (11 november 1950), 3.

⁹⁷ 'Een zielmis voor C. Verschaeve', *op. cit.*

⁹⁸ L. de N., *op. cit.*

⁹⁹ L. De Lentdecker, 'Heldenhulde aan de IJzer', *De Standaard* (12 november 1950), 1, 5; 'Plechtigheid in de crypte van de vernielde IJzertoren. Vlaanderen eert zijn gesneuvelden', *Gazet van Antwerpen* (13 november 1950), 5.

¹⁰⁰ F. Seberechts, 'Slechts de graven maken een land tot vaderland. Van Heldenhulde tot IJzertoren: een stenen hulde aan de Vlaamse IJzersoldaten' in *Idem* (red.), *Duurzamer dan graniet: over monumenten en Vlaamse Beweging*, 123-154; B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 83-85.

daarentegen te versterken. Zo werd dit nieuwe onrecht geïntegreerd in het verhaal van Vlaams martelaarschap: 'Ons Vlaams idealisme werd helaas niet begrepen, niet geduld doch bestraft... Geen dynamiet echter doodt een ideaal. Die ontploffing werd een nieuwe wekroep voor het diep gegriefde volk.'¹⁰¹ Net zoals de Belgisch-nationale herdenking de Tweede Wereldoorlog integreerde in de bestaande nationale herdenkingskaders, viel ook de Vlaams-nationalistische herdenking terug op haar oude retoriek. De nieuwe gebeurtenissen werden in een Vlaams verhaal geplaatst dat terugging tot de Guldensporenslag.

Het ingetogen en serene karakter van de Vlaamse tegenherdenking werd bovendien sterk gecontrasteerd met de patriottische herdenking: 'Hier zijn geen fanfares, geen défilés, geen militaire muziekkapellen en geen vooraanstaande politieke personen. Hier is geen opwekkende muziek, geen pracht en praal. Hier is het stil en innig, bij de verminkte toren.'¹⁰² Toch bleef de herdenking nog steeds gesitueerd binnen een Belgisch kader en wapperde ook een Belgische driekleur tussen meerdere Vlaamse leeuwen in Diksmuide. Ook Koning Albert I bleef een belangrijke rol vervullen als brugfiguur want de Vlaamse soldaten hadden immers zijn 'koninklijke wekroep' beantwoord.¹⁰³ *De Vooruit* schetste daarentegen een cynisch beeld van de herdenkingsplechtigheid, waarbij de associatie met de collaboratie sterk in de verf werd gezet: 'Eigenaardige 11-novemberviering! Terwijl in talrijke landen op bewuste dag de bevrijding van de Duitse overweldigers met veel luister gevierd werd, greep in de IJzervlakte een "piëteitsvolle dodenhulde" plaats, wier geur van incivisme wijd en zijd bekend is.'¹⁰⁴ In de Franstalige kranten en *Het Laatste Nieuws* werd de plechtigheid bovendien veelzeggend doodgezwegen. Niet enkel de Franstalige maar ook een belangrijk deel van de Vlaamse pers stond niet achter de Vlaams-nationalistische tegenherdenking.

De Vlaams-nationale tegenherdenking beroerde de pers ook op andere wijze. Door nieuwe ontwikkelingen kwam de aanslag op de IJzertoren rond 1950 terug aan bod in de pers. In *De Standaard* stond hierover een directe oproep aan Minister van Justitie Ludovic Moyersoen om de procureur-generaal van Gent, Hermann Beckaert, ter verantwoording te roepen. Deze werd er door C.V.P.-volksvertegenwoordiger Godfried Develter van beschuldigd verantwoordelijk te zijn voor het onterecht vrijlaten van de verdachten van de aanslag op de IJzertoren. Daarnaast wees hij ook op de mogelijke betrokkenheid van

¹⁰¹ *Ibidem*, 5.

¹⁰² L. De Lentdecker, *op. cit.*, 1.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ 'Elf november om de IJzertoren. Oostfrontsoldaten en amnestie', *De Vooruit* (14 november 1950), 1.

voormalig P.S.C.-senator Hubert De Grootte, die contacten zou hebben gehad met deze verdachten. *De Standaard* insinueerde een doofpotoperatie en riep 'in naam van het Vlaamsgezinde Vlaanderen' op tot een openbaar debat over deze zaak en om de verdachten naar het Hof van Assisen te verwijzen.¹⁰⁵ *Le Soir* weerlegde de verdachtmakingen van Develter, citerend uit een rapport van de Senaatscommissie van Justitie. De krant veroordeelde de beschuldigingen tegenover De Grootte en zag deze eerder gemotiveerd door het feit dat hij verzetslid en franskiljon was: 'Ceux qui lui imputent cela à crime se jugent en fin de comte eux-mêmes'.¹⁰⁶ Ook *De Vooruit* toonde zich niet akkoord met de aantijgingen.¹⁰⁷ *Het Laatste Nieuws* vermeldde dan weer het protest van Develter tegen het uitblijven van een gerechtelijke vervolging.¹⁰⁸

Waar *De Standaard* en *De Gazet van Antwerpen* hun Vlaamse herdenking nog binnen een Belgisch kader plaatsten, was er in 't *Pallierterke* een echte tegenherdenking te lezen. Er was geen verwijzing naar de Belgisch-nationale herdenking en vooral het thema van amnestie kwam in de nummers rond 11 november uitgebreid aanbod. Zo werden in een opiniestuk de oudstrijders van 1914-1918 sterk bekritiseerd wegens hun protest hiertegen. Hierbij sprak de auteur van 'slachtoffers van een onzinnige repressie... in naam van een geprostitueerd patriotisme' en wees op het verschil 'tussen de gestapoverklikker en het V.N.V.-onderwijzerke'.¹⁰⁹ Ook benadrukte hij het grote leed dat een makkelijke kreet als 'Geen amnestie!' in de praktijk teweeg bracht bij vele onschuldige gezinnen. De C.V.P. was vaak het onderwerp van de kritiek omdat de partij zijn politieke belofte rond amnestie niet had ingelost.¹¹⁰ Zo was Minister van Justitie Moyersoën het mikpunt van spot in een cartoon waar hij amnestie op een oude verkiezingsaffiche schrapte.¹¹¹ De discussie rond de IJzertoren kwam ook aan bod in een andere cartoon, waarop Develter een bevende rechter bij zijn kraag vastpakte, terwijl deze een miniatuur van de toren in een 'Gerechtelijke doofpot' stak.¹¹² Vreemd genoeg berichtte het weekblad niets over de herdenking aan de

¹⁰⁵ 'Ook de Minister van Justitie heeft in de zaak van de IJzertoren een plicht te vervullen', *De Standaard* (11 november 1950), 2; K. Van Nieuwenhuysse, *De klauw van een papieren leeuw: een politieke geschiedenis van de krant De Standaard 1947-1967*, Leuven, 2005, 90-92.

¹⁰⁶ R. Hs., 'L'affaire de la Tour de l'Yser. A la veille de l'Epilogue', *Le Soir* (12 november 1950), 4.

¹⁰⁷ 'Het opblazen van de IJzertoren. De H. De Grootte niet accoord met verklaring Develter', *De Vooruit* (15 november 1950), 3.

¹⁰⁸ 'De IJzertoren', *Het Laatste Nieuws* (11 november 1950), 2.

¹⁰⁹ 't *Pallierterke*, 'De verraders', 't *Pallierterke* (9 november 1950), 1-2.

¹¹⁰ 'Amnestie', 't *Pallierterke* (16 november 1950), 3; 't *Pallierterke* (23 november 1950), 2.

¹¹¹ 'Geen amnestie', 't *Pallierterke* (16 november 1950), 1.

¹¹² 'Godfried zonder de vrees', 't *Pallierterke* (16 november 1950), 3.

IJzercrypte. Wel werd de misviering van de IJzerstichting in de kathedraal van Antwerpen uitgebreid besproken, waarbij de auteur zware kritiek uitte op de lage opkomst, ondanks de vele genodigden.¹¹³ Het is duidelijk dat het martelaarschap van de Vlaams-nationale tegenherinnering in 't *Pallierterke* op een radicalere manier dan in *De Standaard* en *De Gazet van Antwerpen* verruimd werd. Na de gesneuvelde Vlaamse soldaten uit de Eerste Wereldoorlog werden nu ook de slachtoffers van de naoorlogse epuratie hierin opgenomen.

Naast de nationale en Vlaamse herdenking kregen ook de lokale herdenkingen nog steeds veel belangstelling in de pers, meestal in de vorm van een lijst van korte beschrijvingen volgend op de Brusselse herdenking.¹¹⁴ Het is opvallend dat, net als twintig jaar geleden, de Franstalige kranten ook Vlaamse gemeenten opnamen in deze lijst, terwijl de Vlaamse kranten uitsluitend over de Vlaamse herdenkingen berichtten. Wel anders dan in 1930 is de grotere Vlaamse aandacht voor het *Relais Sacré*. Dit initiatief werd na de Tweede Wereldoorlog weer opgepikt en door de N.S.B. georganiseerd om de nationale eenheid te symboliseren en een brug te slaan tussen lokale en nationale herdenking.¹¹⁵ Nog steeds kwamen in Brussel fakkels uit alle provincies bijeen, maar ook vanuit Congo, Luxemburg, Londen, Parijs en Le Havre. Zowel Vlaamse als Franstalige kranten wijdden aandacht aan dit nationaal initiatief.¹¹⁶ *Le Soir* gaf zelfs een uitgebreid programma waar en wanneer elke fakkel zich zou bevinden op 11 november.¹¹⁷

Zowel in de berichtgeving over de nationale, Vlaamse als lokale herdenking valt de grotere pacifistische inslag op. Hoewel er sinds het begin altijd al een vredesboodschap aanwezig was in de Wapenstilstandsherdenking, had deze nu een meer kritische vorm aangenomen. Deze pacifistische kritiek kenmerkte in 1930 al de socialistische tegenherdenking en twintig jaar later was deze in een mildere vorm in *De Vooruit* nog steeds

¹¹³ 'Zondag', 't *Pallierterke* (16 november 1950), 2;

Deze teleurstelling was ook in *De Standaard* te lezen: 'Te Antwerpen', *De Standaard* (12 november 1950), 1.

¹¹⁴ '11 Novembervieringen', *op. cit.*; 'Les cérémonies du XXXIIe anniversaire de l'Armistice', *La Libre Belgique* (12 november 1950), 2; 'De Wapenstilstandsherdenking in het Land. Ingetogen plechtigheden in stad en dorp', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1950), 4; 'La commémoration de l'Armistice', *Le Soir* (12 november 1950), 4; 'Les cérémonies du 11 novembre', *La Dernière Heure* (12 november 1950), 3-4; 'Herdenking van de Wapenstilstand', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1950), 6; 'Uit de Provincies', *De Vooruit* (12 november 1950), 4.

¹¹⁵ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 55-56.

¹¹⁶ 'De achttiende fakkelloop. Eindbetoging aan de Onbekende Soldaat te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1950), 4; 'De fakkeltocht van elf november', *De Standaard* (11 november 1950), 2; 'XVIIIe Relais Sacré', *La Libre Belgique* (11 november 1950), 5; L. B., 'La Relais Sacré', *Le Soir* (12 november 1950), 3; 'L'arrivée du Relais Sacré', *La Dernière Heure* (11 november 1950), 3.

¹¹⁷ 'La Relais Sacré', *Le Soir* (11 november 1950), 6.

aanwezig. Op 11 november publiceerde de krant op zijn voorpagina een fictief dialoog met de Onbekende Soldaat, die maar niet kon begrijpen dat de Eerste Wereldoorlog niet de laatste oorlog was geworden. Daarnaast werd hem verteld dat er nog veel onbekende soldaten waren bijgekomen en dat Koude Oorlog de nieuwe naam voor vrede was. De Onbekende Soldaat besloot pessimistisch bedrogen te zijn en voor niets te zijn gestorven.¹¹⁸

Dit cynisch pacifisme was echter niet langer exclusief socialistisch. Zo actualiseerde *De Gazet van Antwerpen* de herdenking van de Eerste Wereldoorlog met het uiten van de vrees voor een Derde Wereldoorlog en merkte op dat er in Korea al 6000 doden waren gevallen. De auteur schreef treffend: 'Op hetzelfde ogenblik, dat wij ons over graven buigen, worden er aan de andere kant van de wereld graven gevuld'.¹¹⁹ Ook *De Standaard* was kritisch over de falende wereldvrede en stelde zich bij het overlopen van alle oorlogen na 1918 de volgende cynische vraag: 'Was het ideaal van de doden uit de Eerste Wereldoorlog en ook dit van de doden van de Tweede Wereldoorlog geen ander, dan dat er ook een Derde Wereldoorlog zou komen?'¹²⁰ In *Le Soir* vroeg een auteur zich dan weer treffend af of we opnieuw in vrede moesten geloven. Hij besloot wel hoopvol dat iedereen vrede wou en riep de machthebbers op hier niet doof voor te blijven.¹²¹

In de spanning tussen heroïsme en rouw was er een dubbele evolutie merkbaar. Enerzijds werd de Tweede Wereldoorlog geïntegreerd in de bestaande heroïsche Belgisch-nationale herdenkingsretoriek en zelfs de nog niet uitgevochten Korea-oorlog werd hierin opgenomen. Anderzijds werd het element van rouw net door deze oorlogen vergroot en groeide het uit tot een cynisch pacifisme dat zag hoe de oude wens 'Nooit meer oorlog!' geen waarheid was geworden en dat klaarblijkelijk nooit zou worden. Ondanks de schijnbare tegenstelling tussen deze omgangsvormen met het oorlogsverleden, konden in één en dezelfde krant zowel een beschrijving van de Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid als een cynisch pacifistisch opiniestuk staan. De spanning tussen heroïsme en rouw die al in 1920 aanwezig was in de verslaggeving, bleef ook in 1950 doorwerken.

1968: herdenking als communautaire bezinning

¹¹⁸ 'Een gesprek met de onbekende soldaat', *De Vooruit* (11 november 1950), 1.

¹¹⁹ '11 november', *De Gazet van Antwerpen* (11 november 1950), 1.

¹²⁰ 'Op de Uitkijk. 11 november 1950', *De Standaard* (12 november 1950), 3.

¹²¹ H. Sartini, 'Le XXXIIe anniversaire de l'Armistice', *Le Soir* (12 november 1950), 1.

In 1968 werd de vijftigste verjaardag van Wapenstilstand herdacht en vrijwel alle bestudeerde kranten hielden hierbij nog steeds vast aan het Belgisch-nationale herdenkingscript. Met uitzondering van *De Standaard* en *'t Pallieterke* gaven alle kranten een gelijkaardige, klassieke beschrijving van de nationale herdenkingsplechtigheid, vergelijkbaar met die van 1930 en 1950.¹²² De jubileumviering bracht echter enkele wijzigingen in het vaste programma met zich mee. Zo vond de plechtigheid 's avonds plaats en hield koning Boudewijn een opmerkelijke toespraak, afwisselend tussen het Frans en het Nederlands. In deze redevoering gaf de vorst de herdenking een communautaire actualisering door te refereren naar de oorlog als moment van nationale eenheid, waarin Vlamingen én Walen samen vochten voor 'de onschendbaarheid van onze bodem, onze vrijheden [en] het recht onze levenswijze zelf te kiezen'.¹²³ Net zoals tijdens de oorlog waren er ook in 1968 volgens de koning veranderingen aan het staatskader nodig. Naast deze impliciete erkenning van de toenmalige nood aan een staatshervorming, waarschuwde hij echter wel dat dit niet mocht leiden tot een situatie van 'wederzijds niet-begrijpen', want 'Vlamingen en Walen hebben elkaar nodig'.¹²⁴

In alle kranten stond de koninklijke toespraak centraal maar het valt op hoe verschillend eenzelfde speech werd geïnterpreteerd.¹²⁵ De Franstalige kranten legden de klemtoon vooral op de unionistische boodschap van de koning. Zo benadrukte *Le Soir* dat Vlamingen en Walen elkaar nodig hadden en zag in Brussel een microkosmos van het land,

¹²² 'Le cinquantième anniversaire de l'armistice de 1918. Le Roi assiste à la manifestation d'hommage au Soldat Inconnu', *La Libre Belgique* (12 november 1968), 1; 'Slotplechtigheid aan Onbekende Soldaat te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1968), 3; C. d' Ydewalle, 'Devant la tombe du Soldat inconnu, au cinquantième anniversaire de l'armistice de 1918', *Le Soir* (12 november 1968), 1-2; 'Ampleur et solennité exceptionnelles pour ce cinquantième "11 novembre"', *Le Peuple* (12 november 1968), 3; L-H F, 'Au cours de la cérémonie grandiose et émouvante du 50e anniversaire de l'Armistice, le roi déclare: La raison nous commande d'adapter l'appareil de l'Etat à des exigences nouvelles., "Si nous refusions de nous entendre cette erreur aurait pour nous les plus graves conséquences"', *La Dernière Heure* (12 november 1968), 1; 'Vijftigste verjaring van de wapenstilstand: Koning Boudewijn bracht hulde aan de oudstrijders', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1968), 1; 'Wapenstilstand (50 jaar geleden) met grootse plechtigheden herdacht. Koning doet oproep tot eenheid.', *De Vooruit* (12 november 1968), 1.

¹²³ 'Koning Boudewijn bij de Onbekende Soldaat. Vlamingen en Walen moeten elkaar begrijpen', *De Standaard* (12 november 1968), 1.

¹²⁴ *Ibidem*

¹²⁵ *Ibidem*; 'Le discours du Roi', *La Libre Belgique* (12 november 1968), 1; 'Koning Boudewijn op herdenking: staatsbestel dient aangepast maar verwijdering tussen Vlamingen en Walen zou voor allen tragische gevolgen hebben', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1968), 3; D. Denuit, 'L'avertissement solennel du Roi', *Le Soir* (12 november 1968), 1, 2; 'Le Roi au Soldat inconnu: Flamands et Wallons ont besoin les uns des autres', *Le Peuple* (12 november 1968), 2; L-H F., *op. Cit*; 'Vijftigste verjaring van de wapenstilstand', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1968), 1, 3; 'Wapenstilstand (50 jaar geleden) met grootse plechtigheden herdacht', *De Vooruit* (12 november 1968), 1.

waar wel een goede verstandhouding bestond.¹²⁶ In een opiniestuk in dezelfde krant stond dan ook een oproep gericht aan de politici om de boodschap van de koning te volgen en een compromis te sluiten inzake de staatshervorming.¹²⁷ *De Standaard* gaf een opvallend andere kijk op de toespraak. Manu Ruys stelde in een opiniestuk Boudewijns waarschuwing voor communautair onbegrip te begrijpen maar legde de oorzaak hiervoor bij ‘bepaalde personen en groepen [...] die de Belgische staat opnieuw een anti-Vlaamse koers willen doen varen’.¹²⁸ Hierbij trok hij een parallel tussen de ‘anti-Vlaamse hatelijkheden op het IJzerfront’ en het anti-Vlaamse discours langs Franstalige kant: ‘Er gaat geen dag voorbij of een bepaalde hoofdstedelijke krant beledigt het Vlaamse land’.¹²⁹ Ruys stelde vast dat Wallonië meer economische bevoegdheden en Vlaanderen een oplossing voor Brussel wou en dat deze vragen niet tegenstrijdig waren. Ten slotte riep hij de Franstaligen op deze toegeving te doen want ‘niemand in Vlaanderen is nog bereid aan die annexatiepsychose toe te geven.’¹³⁰ Ook in *De Gazet van Antwerpen* werd Brussel gezien als de kern van het probleem en een voorbeeld van ‘voorbijgestreefd unitarisme’.¹³¹

Naast deze Vlaams-Franstalige tegenstelling die in de meeste kranten aan bod kwam, was in *Le Peuple* ook een socialistische interpretatie van de toespraak te lezen. Zo benadrukte de krant vooral de sociale hervormingen na de Eerste Wereldoorlog, waar de koning het ook over had. Ook werden gebeurtenissen uit de oorlog, die specifiek vanuit socialistisch oogpunt interessant waren, in herinnering gebracht. De krant wijdde namelijk meerdere artikels aan de Duitse Soldatenraad, die in de laatste dagen van de Eerste Wereldoorlog de macht overnam van het Duitse bestuur in Brussel.¹³² Deze organisatie van muitende soldaten was geïnspireerd door de linkse revolutie in hun thuisland en droeg tijdens haar kort bewind een socialistisch programma uit. Dat *Le Peuple* net deze historische gebeurtenis uitlichtte en het sociale aspect van de koninklijke toespraak benadrukte, kan geïnterpreteerd worden als een socialistische actualisering van de

¹²⁶ C. d’Ydewalle, *op. cit*

¹²⁷ D. Denuit, *op. Cit.*

¹²⁸ M. Ruys, ‘Nationale verstandhouding’, *De Standaard* (12 november 1968), 1.

¹²⁹ *Ibidem*

¹³⁰ *Ibidem*

¹³¹ L. M., ‘Kritisch bekeken: elkaar (goed) begrijpen’, *De Gazet van Antwerpen* (13 november 1968), 11.

¹³² ‘Un précieux document’, *Le Peuple* (9-10 november 1968), 6; R. Falony, ‘Le 11 novembre 1918: l’Armistice... et la révolution allemande’, *Le Peuple* (11 november 1968), 1, 6; K. Grunebaum, ‘Les suites mal connues de la révoltes de l’armée d’occupation’, *Le Peuple* (12 november 1968), 4.

Wapenstilstandsherdenking. Ondanks deze eigen invalshoek hield ook *Le Peuple* vast aan het Belgisch-nationale herdenkingsscript.

In dit nationale herdenkingsverhaal bleef de figuur van de vorst een centrale rol spelen en leefde de erfenis van koning Albert I nog steeds voort. *Le Soir* trok zelfs een expliciete parallel tussen Albert I en Boudewijn door te stellen dat de vorst de oudstrijders toesprak zoals zijn grootvader ook voor zijn soldaten had gestaan.¹³³ Daarnaast bleef in verschillende historische terugblikken het heroïserende beeld van de Koning-soldaat gehandhaafd. Zo werd in *La Libre Belgique* de Eerste Wereldoorlog die van 'le grand Patron' genoemd, waarin door zijn toedoen proportioneel veel minder Belgische soldaten waren gesneuveld dan bij de andere strijdmachten.¹³⁴ Ook in *Het Laatste Nieuws* werd de vier jaar lange 'heldhaftige weerstand' van de Koning geprezen.¹³⁵ De koninklijke intrede in Brussel op 22 november 1918 bleef daarnaast tot de verbeelding spreken en kreeg in verschillende kranten lyrische beschrijvingen: 'Elf dagen na de Wapenstilstand deed de koning-ridder op een wit paard zijn intrede te Brussel, aan het hoofd van een schitterende stoet'.¹³⁶ *La Dernière Heure* sprak dan weer van 'Une apothéose radieuse. Date à jamais mémorable dans l'histoire héroïque de la Patrie' en gaf een uitgebreide en verheerlijkende beschrijving van de optocht.¹³⁷ Zowel in de Vlaamse als Franstalige pers werd het patriottische en heroïsche taalgebruik niet geheel verlaten, waarbij de figuur van Albert I een verzoenende rol bleef spelen.

Naast de Belgisch-nationale kwam ook de Vlaams-nationale herdenking in de pers naar voren. De jaarlijkse herdenkingsplechtigheid aan de IJzercrypte in Diksmuide kreeg in de Vlaams-katholieke pers uitgebreide aandacht. Hierbij bleef de bestaande retoriek van het Vlaams martelaarschap gehandhaafd, zoals het volgende fragment aantoont: 'De Vlaamse frontsoldaten, die het gros van het Belgisch leger uitmaakten, offerden hun leven met de hoop dat er een nieuw België zou mogen geboren worden op een stevige basis van recht, liefde en vrede. Hoe groot is en blijft de ontgoocheling te moeten vaststellen dat tot nog toe de haat heeft gezegevierd, zoals een Van Severen, een Vindevogel, enz. het slachtoffer

¹³³ C. d'Ydewalle, *op. Cit.*

¹³⁴ 'C'était fini', *La Libre Belgique* (11 november 1968), 4; 'Environ vingt-trois millions de morts', *La Libre Belgique* (11 november 1968), 4.

¹³⁵ 'In 1918 eindigde de 19e eeuw', *Het Laatste Nieuws* (11 november 1968).

¹³⁶ J. Somers, 'Vijftig jaar geleden EINDOFFENSIEF, praalbogen voor overwinnaars en verslagenen', *De Gazet van Antwerpen* (9-10 november 1968), 4.

¹³⁷ A. Volont, 'Novembre 1918', *La Dernière Heure* (11 november 1968), 1-2.

werden.¹³⁸ Anderzijds werd de lijn ook doorgetrokken naar de toenmalige communautaire politieke problemen, die ook aan de Congreskolom aan bod kwamen in de koninklijke toespraak. Voorzitter van het IJzerbedevaartcomité Ward Hermans hield zelf op 11 november een redevoering vol actuele referenties, waarin hij vaststelde dat er na vijftig jaar weinig is terechtgekomen van de vrede, waarop veel soldaten hoopten en dat Vlaanderen nog steeds achteruitgesteld blijft.¹³⁹ Ook stelde hij de anti-Vlamingen de vraag ‘of België wel degelijk een echt vaderland is voor beide gemeenschappen, temeer wanneer thans na een halve eeuw de laatste Vlaamse oudstrijder sterven moet met de vraag op de lippen: “Welk nut is er geweest in het storten van ons bloed?”’¹⁴⁰

Naast het verslag van de IJzerplechtigheid kwam het eigen Vlaamse herdenkingsverhaal ook op andere manieren tot uiting. Zo bedankte *De Standaard* expliciet de Vlaamse oudstrijders die belangrijk waren voor de Vlaamse Beweging en nodigde de lezers uit ter ere van hen een leeuwenvlag uit te hangen.¹⁴¹ Daarnaast stonden er net zoals in andere kranten interviews met oorlogsveteranen te lezen. In de Vlaams-katholieke pers kwamen echter niet enkel Belgisch-patriottische maar ook Vlaamsgezinde oudstrijders aan bod kwamen. Zo sprak Sam De Vriendt in *De Gazet van Antwerpen* over de ontwikkeling van zijn Vlaamsgezinde standpunten aan het front: ‘hier leerde ik mijn volk pas kennen en waarderen’ en zei een haarlok van de Vlaamse martelaar en IJzersymbool Joe English te bewaren.¹⁴² Net zoals *Le Peuple* elementen uit een socialistische herinnering uitlichtte, vertelde de Vlaams-katholieke pers steeds meer een eigen Vlaams herdenkingsverhaal, zonder hierbij het Belgisch-nationale kader los te laten.

In dit verhaal klonk steeds explicieter het pleidooi voor amnestie door en de kwestie kwam in meerdere interviews aan bod.¹⁴³ Zo pleitte voormalig V.O.S.-voorzitter Germain Lefever in *De Standaard* voor eerherstel van oudstrijders die het slachtoffer waren geworden van de repressie.¹⁴⁴ Daarnaast vertelde IJzerveteraan Amedée Verbruggen hoe hij

¹³⁸ ‘Vlaamse oudstrijders herdachten 11 november aan IJzermonument’, *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1968), 3.

¹³⁹ ‘11- novemberviering in Diksmuide. “Jongeren hebben ons geloof overgenomen”’, *De Standaard* (12 november 1968), 6.

¹⁴⁰ ‘Vlaamse oudstrijders herdachten 11 november aan IJzermonument’, *op. Cit.*

¹⁴¹ MV, ‘Dank’, *De Standaard* (13 november 1968), 6.

¹⁴² E. Ernalsteen, ‘Vijftig jaar geleden Wapenstilstand. 11 november 1918 aan het front’, *De Gazet van Antwerpen* (11 november 1968), 5.

¹⁴³ ‘Toebak, begot!’, *De Standaard* (11 november 1968), 6; MV, ‘Vergeten of niet?’, *De Standaard* (13 november 1968), 6.

¹⁴⁴ *Ibidem*

zijn burgerrechten verloor omdat hij actief was geweest bij de Frontpartij en ook dat hij zijn vele onderscheidingen moest indienen: 'Mijn decoraties wilden ze ook terug, maar ik had die al voor de tweede oorlog opgestuurd naar het IJzerbedevaartkomitee om er het woord amnestie mee te vormen.'¹⁴⁵ Onder de veelzeggende tussentitel 'Geen eenheid' werd ook het standpunt van de Nationale Strijdersbond uitgelicht, die namens de voorzitter liet weten het woord eendracht boven eenheid te verkiezen. Van amnestie moest de oudstrijdersorganisatie niets weten: "'Zij die fouten hebben gemaakt moeten zich niet boven anderen stellen... Laat het verleden rusten, en spreek er niet meer over. Oud-strijders zullen nooit het verleden vergeten dat kollaborateurs hen mede hebben aangedaan'"¹⁴⁶ Ten slotte koppelde *De Standaard* een Franse gebeurtenis aan de amnestiekwestie. Zo liet Frans president Charles De Gaulle een krans leggen op het graf van maarschalk Pétain, die een belangrijke militaire rol speelde in de Eerste Wereldoorlog maar later het staatshoofd werd van het Vichy-regime, dat met nazi-Duitsland collaboreerde. In de Belgische pers kreeg deze symbolische daad veel aandacht en *De Standaard* publiceerde hierover een cynische cartoon.¹⁴⁷ Hierop stond het bebloemde graf van Pétain naast een graf met daarop 'Vindevogel, Streel ... enzo', waar geen krans op lag. Door de parallel te trekken tussen deze repressie-slachtoffers en Pétain, leverde de cartoonist impliciete kritiek op het uitblijven van amnestie of eerherstel.

Alle vernoemde elementen die in de Vlaams-katholieke pers naar voren kwamen, stonden op radicalere wijze centraal in 't *Pallieterke*. Net zoals in 1950 voerde het weekblad een openlijke tegenherdenking, waarbij het enkel op een kritische, spottende en cynische manier naar de Belgisch-patriottische herdenking verwees. Zo stond er in de editie van 14 november naar aanleiding van de Wapenstilstandsviering een cartoon waarop een overdreven gedecoreerde oudstrijder door zijn vrouw werd gevraagd of hij zich niet belachelijk maakte en om eerst te kijken of er nog anderen waren. Daaronder werd op een zeer sarcastische wijze geklaagd over de verkommerende patriottische vieringen en gevraagd aan de lezer om de kader rond het tekstje met de Belgische driekleur te

¹⁴⁵ *Ibidem*

¹⁴⁶ *Ibidem*

¹⁴⁷ '11 november 1968: krans van De Gaulle op graf Pétain', *De Standaard* (12 november 1968), 2; 'De Gaulle avait disposé des fleurs sur la tombe à Paris', *La Libre Belgique* (11 november 1968), 6; 'De Gaulle: Une couronne (aussi) pour Pétain', *Le Peuple* (11 november 1968), 6; 'Krans voor Pétain', *De Gazet van Antwerpen* (11 november 1968), 1; A.M., 'Le mond se souvient du 11 novembre', *La Dernière Heure* (12 november 1968), 2.

versieren.¹⁴⁸ Daarnaast werd hevige kritiek geleverd op de houding van N.S.B. in Diksmuide die 'pinten pakte' terwijl V.O.S. zich in de kerkelijke herdenkingsviering bevond, om erna te vertrekken naar het herdenkingsmonument, net wanneer de viering was afgelopen, zodat V.O.S. moest wachten.¹⁴⁹ Overigens merkte de krant op dat ondanks het feit dat V.O.S. op veel lokale herdenkingen geweerd werd, de Vlaamsgezinde oudstrijdersorganisatie er wel in slaagde op andere plaatsen meer volk bijeen te brengen dan N.S.B., 'schoolkinderen in verplichte dienst inbegrepen'.¹⁵⁰ Inzake de amnestiekwestie was 't *Pallierterke* directer dan *De Standaard* en *De Gazet van Antwerpen* en zag de krans op het graf van Pétain als een nobel gebaar. Het blad juichte de amnestieverlening van De Gaulle toe en zag in eigen land het omgekeerde gebeuren: 'Onze officiëlen spuwen nog altijd op graven van dode (eventueel gefusilleerde) tegenstanders, en de nog levende ex-tegenstanders blijven opgesloten in de vergeetput.'¹⁵¹

De communautaire problematiek, die zowel in de Belgisch-nationale als Vlaamse herdenking naar voren kwam, wist ook de lokale herdenkingsplechtigheden te beroeren. Zo was er in Hove een conflict waarbij de patriottische oudstrijders weigerden deel te nemen aan de gemeentelijke herdenkingsplechtigheid omdat er naast de Belgische driekleur ook een Vlaamse leeuw zou wapperen. Dit voorval werd door vele kranten opgenomen en de Vlaams-katholieke pers reageerde kritisch.¹⁵² Het eigen Vlaamse herdenkingsverhaal en de amnestiekwestie kwamen ook plaatselijk tot uiting. Zo riep de priester die de jaarlijkse misviering van de IJzerstichting in de Antwerpse kathedraal voorging, openlijk op tot amnestie.¹⁵³ Zelfs in *De Vooruit* werd een opmerkelijke Vlaamse toets tijdens de herdenkingsplechtigheid van Sint-Niklaas beschreven. De burgemeester sprak hier immers over 'de strijd van 't Vlaamse volk' en plaatste de Eerste Wereldoorlog in de lijn van de Guldensporenslag.¹⁵⁴

¹⁴⁸ '11 november', 't *Pallierterke* (14 november 1968), 1.

¹⁴⁹ '11 november-perikelen', 't *Pallierterke* (28 november 1968), 5.

¹⁵⁰ '... en vaderlandslievende verenigingen', 't *Pallierterke* (28 november 1968), 5.

¹⁵¹ 'Pétain', 't *Pallierterke* (14 november 1968), 5.

¹⁵² '11 november plechtig herdacht', *De Standaard* (12 november 1968), 1; 'Slotplechtigheid aan Onbekende Soldaat te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1968), 3; E.B., 'Dans le pays', *Le Soir* (12 november 1968), 2; A.M., 'Des cérémonies patriotiques dans tout le pays', *La Dernière Heure* (12 november 1968), 4; 'De leeuw als twistappel', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1968), 3; 'Tegen Leeuwenvlaggen', *De Vooruit* (12 november 1968), 3.

¹⁵³ 'Elf november in het Antwerpse. Hulde aan de doden en viering van overlevenden', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1968), 7.

¹⁵⁴ Vs, 'Wapenstilstand overal plechtig herdacht', *De Vooruit* (12 november 1968), 4.

Ook in de Franstalige pers kwam de Vlaamse herdenking naar voren, maar dan wel op een andere manier. Net zoals in de andere bestudeerde jaren toonden de Franstalige kranten opvallend meer belangstelling voor Vlaamse herdenkingsplechtigheden dan de Vlaamse kranten hadden voor de Waalse.¹⁵⁵ Nieuw in 1968 was echter dat *La Libre Belgique* en *La Dernière Heure* ook de Vlaams-nationalistische tegenherdenking opnamen in de opsomming van plaatselijke herdenkingen.¹⁵⁶ Hierover gaven de kranten elk een kritiekloze beschrijving, waarbij ze opmerkten dat er meer toeschouwers waren dan andere jaren en de plechtigheid rustig verlopen was. Het feit dat de Franstalige kranten de herdenking in Diksmuide vermeldden tussen andere lokale plechtigheden, kan geïnterpreteerd worden als een poging om ook de Vlaams-nationalistische tegenherdenking in het Belgisch-nationale herdenkingsverhaal te integreren. Door de IJzerplechtigheid op te nemen tussen andere patriottische herdenkingen, werd deze niet voorgesteld als tegenherdenking maar als deel van het nationale geheel.

Zowel in de nationale, Vlaamse als lokale herdenking werd de grotere pacifistische inslag van 1950 ook in 1968 verder gezet. Opvallend is dat in de Vlaamse herdenking steeds meer de nadruk werd gelegd op de vredesgedachte en dat de Vlaams-katholieke pers deze associatie mee volgde. Vanuit deze hoek kwam er ook kritiek op de heroïserende patriottische herdenking. Zo zei de Vlaamsgezinde oudstrijder Adiel De Beuckelaer in *De Standaard*: 'De herdenkingen die nu gebeuren trekken op niets. Een Wapenstilstand is geen overwinning. Het is een vulgaire exploitatie geworden.'¹⁵⁷ In dezelfde krant vroeg toenmalig Senaatsvoorzitter en oudstrijder Paul Struye zich af of het niet beter was te stoppen met de herdenkingsplechtigheden, omdat het jongeren niets meer zou zeggen: 'Er komt fataal een ogenblik waarop de gebeurtenissen te oud zijn om nog werkelijk te spreken tot de verbeeldingskracht... Het wordt imaginatie.'¹⁵⁸ 't *Pallietkerke* sprak nog cynischer over de herdenkingen in de geallieerde landen als 'het oppoetsen van verroeste decoraties of het aanwakkeren van eeuwige vlammen van haat.'¹⁵⁹

¹⁵⁵ '11 november plechtig herdacht', *op. cit.*; 'Les Fêtes de l'Armistice', *La Libre Belgique* (12 november 1968), 1, 5; 'Slotplechtigheid aan Onbekende Soldaat te Brussel', *op. cit.*; E. B., 'Dans le pays', *Le Soir* (12 november 1968), 2; 'La commémoration de l'Armistice', *Le Peuple* (11 november 1968), 4; A. M., *op. cit.*; 'Elf november in het Antwerpse', *op. cit.*; 'Wapenstilstand (50 jaar geleden) met grootse plechtigheden herdacht', *op. cit.*

¹⁵⁶ 'Au Travers le Pays', *La Libre Belgique* (12 november 1968), 2; 'Au pied de la Tour d'Yser', *La Dernière Heure* (12 november 1968), 4.

¹⁵⁷ 'Toebak, begot!', *op. cit.*

¹⁵⁸ *Ibidem*

¹⁵⁹ Ricker, 'Wir deutsche... 11 november', 't *Pallietkerke* (28 november 1968), 7.

Het kritisch denken over de patriottische herdenking was echter niet exclusief Vlaams en weerklonk ook langs socialistische zijde. Zo stond er in *De Vooruit*: 'De herdenking van de overwinning, vijftig jaar geleden, zal in alle geallieerde landen met veel martiaal gedoe gepaard gaan. Laten we daar de schouder voor ophalen en, terwijl de militaire marsen dreunen, denken aan alle doden, verminkten en gefolterden van alle oorlogen.'¹⁶⁰ Deze kritiek kwam voort vanuit een cynisch pacifisme dat al in 1950 aanwezig was en het uitblijven van vrede aanklaagde. Zo stelde de socialistische pers pijnlijk vast dat er ondanks de belofte 'Nooit meer oorlog' toch nog een tweede oorlog was gekomen en er bovendien nieuwe conflicten bleven bijkomen.¹⁶¹ Overigens kwamen ook andere kranten tot dezelfde vaststelling dat wereldvrede na vijftig jaar nog steeds niet werd gerealiseerd.¹⁶² Ondanks dit cynisch pacifisme nam geen enkele krant (behalve 't *Pallietterke*) volledig afstand van het Belgisch-nationale herdenkingskader en bovendien werd de heroïsche retoriek niet volledig verlaten.

Actualisering en vervlaamsing

Wanneer de Wapenstilstandsherdenking in de Belgische pers in 1930 vergeleken wordt met die van 1950 en 1968, zijn er zowel evoluties op nationaal, Vlaams als lokaal vlak vast te stellen. Ten eerste bleef het Belgisch-nationale herdenkingsscript behouden en bleek het bovendien in staat nieuwe elementen te integreren. Zo leek de incorporatie van de herdenking van de Tweede Wereldoorlog in 1950 geslaagd. Daarnaast verliet de socialistische pers haar tegenherdenking van 1930 om zich opnieuw in te schrijven in het Belgisch-nationale verhaal. Waar er steeds communautaire elementen in de Wapenstilstandsherdenking aanwezig waren (zoals de discussie rond de IJertoren in 1950), kreeg de nationale herdenkingsplechtigheid in 1968 een expliciet communautaire boodschap, niet enkel in de commentaar van de kranten zoals voorheen maar ook in de herdenking zelf door de toespraak van koning Boudewijn. De vraag werpt zich op of deze plechtigheid als viering van nationale eenheid wel geschikt was een boodschap uit te dragen, die de communautaire problemen en nationale verdeeldheid net erkende.

¹⁶⁰ Vadep, '1918-1968', *De Vooruit* (11 november 1968), 1.

¹⁶¹ *Ibidem*; A. Housiaux, 'Le 11 novembre 1918. Après cinquante ans', *Le Peuple* (9-10 november 1968), 1.

¹⁶² 'Après un horrible holocaust. Il y a un demi-siècle, le clairon de la paix. Des rayons d'espoir éclairent la marche titubante de l'humanité', *Le Soir* (10-11 november 1968), 1-2; L. M., *op. cit.*

Ten tweede ging de Vlaams-katholieke pers steeds meer een eigen Vlaams herdenkingsverhaal vertellen, zonder hierbij het Belgisch-nationale referentiekader volledig los te laten. In *'t Pallieterke* werd dit wel gedaan en een openlijke tegenherdenking gecultiveerd. Dit Vlaamse herdenkingsverhaal stond in schril contrast met het nationale eenheidsverhaal waar de Franstalige pers meer aan vasthield. In 1968 probeerden de Franstalige kranten zelfs de Vlaams-nationale tegenherdenking hierin op te nemen. Toch stonden problematische kwesties als amnestie en collaboratie deze eenheid duidelijk in de weg. Ten derde bleven de lokale herdenkingen belangstelling genieten en kwamen elementen uit het nationale en Vlaamse niveau ook hier aan bod. Ten slotte groeide na de Tweede Wereldoorlog uit de bestaande spanning tussen heroïsme en rouw een cynisch pacifisme dat ook in 1968 bleef doorleven.

HOOFDSTUK III: De verdeling van een herdenking (1980 en 1993)

1980: herdenking als protest

Bij het bestuderen van de kranten uit 1980 valt op dat er opmerkelijk minder aandacht was voor de Wapenstilstandsherdenking. Zo ontbraken de klassieke tekstjes die bezinnend terugblikten op de Eerste Wereldoorlog, die in eerdere jaren op 11 november vaak op de voorpagina van de kranten stonden. Allicht had dit te maken met het feit dat de Wapenstilstandsdag in 1980 gekenmerkt werd door meerdere protestacties, onder andere vanuit Vlaams-nationale hoek. Waar op 11 november 1968 nog expliciet tot nationale eenheid werd opgeroepen, stond twaalf jaar later de nationale verdeeldheid net centraal in de pers. Toch werd het Belgisch-nationale herdenkingscript niet verworpen en gaven alle Franstalige kranten én *Het Laatste Nieuws* een klassieke beschrijving van de herdenkingsplechtigheid aan het graf van de Onbekende Soldaat.¹⁶³ Zij spraken van ‘la cérémonie plus importante’ en plaatsten de plechtigheid duidelijk tegenover de protestacties.¹⁶⁴ In *De Standaard*, *De Gazet van Antwerpen* en *De Morgen* ontbrak veelzeggend enige verwijzing naar de ceremonie aan de Congreskolom. Het is duidelijk dat de Franstalige pers meer bleef vasthouden aan het Belgisch-nationale herdenkingskader, terwijl deze langs Vlaamse kant net meer werd losgelaten.

Anders dan de jaren voorheen stond in 1980 de Vlaams-nationale tegenherdenking centraal in de berichtgeving rond 11 november. Het *Taal Aktie Komitee* (T.A.K.) organiseerde namelijk op verschillende plaatsen eigen (tegen)herdenkingsplechtigheden, waarin de eis voor amnestie centraal stond. Hierbij kreeg het Vlaams martelaarschap een belangrijke rol toebedeeld en waren de geplande herdenkingen gecentreerd rond de slachtoffers van de naoorlogse repressie. Zo werd er in Antwerpen herdacht aan de dierenkooien van de Zoo, waarin de verdachten van collaboratie in 1944 werden opgesloten. In Brugge kwam het T.A.K. dan weer bijeen voor de vrouwengevangenis waar Irma Laplasse in mei 1945 werd gefusilleerd wegens hoogverraad en in Etterbeek werd geprobeerd een eerbetoon te brengen in de kazerne waar August Borms werd omgebracht. Deze acties gingen echter niet

¹⁶³ ‘Les cérémonies du 11 novembre, Le roi a déposé deux couronnes sur la tombe du Soldat Inconnu’, *La Libre Belgique* (12 november 1980), 3; ‘Geen Wapenstilstand voor twistzoekers’, *Het Laatste Nieuws* (12 november 1980), 3; ‘11 novembre: cent drapeaux devant la tombe du Soldat inconnu pour l’hommage aux morts des 2 guerres’, *Le Soir* (11-12 november 1980), 4; ‘11 Novembre: pour des raisons bien différentes, TAK et antifascistes sont descendus dans la rue’, *Le Peuple* (12 november 1980), 1-2; ‘L’hommage au soldat inconnu’, *La Dernière Heure* (12 november 1980), 5.

¹⁶⁴ ‘11 Novembre: pour des raisons bien différentes, TAK et antifascistes sont descendus dans la rue’, *op. cit.*

ongeconstateerd voorbij en het Anti-Fascistisch Front (A.F.F.) organiseerde op verschillende plaatsen tegenbetogingen. In Etterbeek kwamen de groeperingen lijnrecht tegenover elkaar te staan en moesten Rijkswachters tussenbeide komen. Hierbij werden zes personen opgepakt wegens wapenbezit. Ook Minister van Justitie Philippe Moureaux had zijn voorzorgen genomen en op 10 november een Koninklijk Besluit uitgevaardigd 'om de openbare orde te handhaven ter gelegenheid van de vaderlandslievende herdenkingen'.¹⁶⁵ Dit leidde echter tot de paradoxale situatie dat de ordediensten over heel Vlaanderen zowel moesten optreden tegen de protestacties als bescherming bieden aan de erkende tegenherdenkingen. Zo weerhield de Rijkswacht in Etterbeek het T.A.K. ervan een eerbetoon te brengen aan Borms, terwijl deze in Hasselt het A.F.F. op afstand hield van de herdenking van twee gefusilleerde verdachten van collaboratie. In Gent vonden dan weer drie verschillende manifestaties plaats, die allen de toestemming hadden gekregen van de burgemeester: één namens de vaderlandslievende verenigingen, één namens het T.A.K. en één namens het A.F.F.¹⁶⁶

Zowel bij de Vlaamse als Franstalige pers stonden de protestacties centraal in hun edities van 12 november. Toch zijn er duidelijke verschillen in hun berichtgeving op te merken. Zo keurden alle Franstalige kranten, *De Morgen* en *Het Laatste Nieuws* de acties openlijk af, terwijl de Vlaams-katholieke pers zich veel milder opstelde. Zo stond er in *Het Laatste Nieuws* 'De verdwazing van enkele tientallen extremisten kent klaarblijkelijk geen rust, zelfs niet op deze dag van bezinning'¹⁶⁷ en "'Nooit meer oorlog" blijkt meteen nog altijd een droomwens.'¹⁶⁸ De deelname van de Vlaamse Militanten Orde (V.M.O.) aan enkele amnestieacties veroorzaakte in de Franstalige pers een golf van kritiek. In een opiniestuk in *Le Soir* werd de 'position attentiste' van Minister van Justitie Moureaux tegenover V.M.O. bekritiseerd en als 'choix politique' bestempeld.¹⁶⁹ Moureaux had immers op televisie

¹⁶⁵ Koninklijk Besluit bestemd om de openbare orde te handhaven ter gelegenheid van de vaderlandslievende herdenkingen op 11 november 1980 in *Belgisch Staatsblad* (10 november 1980).

¹⁶⁶ 'Regering beschermt 11-novembervieringen. Vlaams-nationalisten herdenken alternatief', *De Standaard* (12 november 1980), 1; 'Malgré l'interdiction', *La Libre Belgique* (12 november 1980), 3; 'Geen Wapenstilstand voor twistzoekers', *op. cit.*; 'Plusieurs manifestations du TAK en faveur de l'amnistie', *Le Soir* (12 november 1980), 4; 'Ondanks algemeen verbod TAK en Onkruid manifesteerden', *De Morgen* (12 november 1980), 1; '11 Novembre: pour des raisons bien différentes...', *Le Peuple* (12 november 1980), 1; 'Amnestie drukt op 11 november, twee agenten gewond bij incidenten te Leuven', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1980), 1, 16.

¹⁶⁷ 'Wapenstilstand?', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1980), 1.

¹⁶⁸ 'Geen wapenstilstand voor twistzoekers', *op. cit.*

¹⁶⁹ GVD, 'Le Ministère de la Justice rassurant à la télévision: un choix politique', *Le Soir* (12 november 1980), 4.

gezegd dat deze organisatie niet wettelijk te ontbinden viel. Ook *La Dernière Heure* protesteerde hiertegen en publiceerde een opiniestuk waarin de auteur pleitte voor een verbod op dergelijke manifestaties, een maatregel die er volgens hem al veel eerder had moeten komen. Deze optochten verliepen immers niet ‘paisiblement et sans armes’ en werden begeleid door illegale privé-milities (V.M.O.). De auteur hekelde de passiviteit van de autoriteiten en vroeg zich openlijk af waarom hier niets tegen werd gedaan: ‘Les réunions de ces activistes sont connues; leurs entrainements “en uniforme” ne passent pas inaperçus!’¹⁷⁰

Ondanks acties van andere groeperingen werd vooral het T.A.K. naar voren geschoven. *La Libre Belgique* sprak zelfs énkél over het T.A.K. en vermeldde niets over de tegenacties van het A.F.F.¹⁷¹ Zelfs over de protestactie van het radicaal anti-militaristische Onkruit in Leuven schreef de krant niets. Deze organisatie wou de officiële plechtigheid namelijk verstoren uit protest tegen de wapenwedloop. Uiteindelijk kwam het tot een gewelddadige confrontatie met de ordediensten, waarbij twee agenten gewond raakten en acht manifestanten werden opgepakt. Hoewel dit de enige gewelddadige ontknoping van de dag was, maakten *La Libre Belgique* en *La Dernière Heure* hier geen melding van, in tegenstelling tot de andere kranten.¹⁷² Door het centraliseren van het T.A.K. werd gesuggereerd dat vooral de Vlaams-nationale tegenherdenking schuldig was aan de verstoring van Wapenstilstandsday. Anders dan de Vlaamse kranten, scheidde de Franstalige pers bovendien deze tegenherdenking letterlijk van de officiële Belgisch-nationale herdenking door beide in een apart artikel te behandelen en zo het contrast tussen de oprechte herdenking en de verstoring ervan te vergroten.¹⁷³

De amnestiekwestie bleef na al die jaren steeds meer een wig drijven in het Belgisch-nationale herdenkingsverhaal. De linkse pers nam hierbij, door de publicatie van artikels die amnestie expliciet afwezen, het meest direct stelling. In *De Morgen* stond te lezen hoe de Limburgse afdelingen van het Nationaal Verbond van Oud-Krijgsgevangenen elk amnestievoorstel afwezen als ‘een grove belediging’. Bovendien zagen zij geen berouw dus was vergeving niet mogelijk.¹⁷⁴ *Le Peuple* wijdde dan weer een uitgebreid artikel aan de manifestatie van de vaderlandslievende verenigingen van de Henegouwse stad Peruwelz,

¹⁷⁰ G. Williot, ‘Paisiblement et sans armes’, *La Dernière Heure* (14 november 1980), 1.

¹⁷¹ ‘Malgré l’interdiction’, *op. cit.*

¹⁷² Zie noot 152.

¹⁷³ Zie noot 149 en 152.

¹⁷⁴ ABC, ‘Kongres Oud-Krijgsgevangenen, NVOK: ‘Amnestie onrechtvaardig’, *De Morgen* (12 november 1980), 6;

gericht tegen de bisschoppelijke oproep tot amnestie. Ook hier werd er gesproken van een onvergeeflijke fout.¹⁷⁵ Beide artikels hadden geen opmerkelijke nieuwswaarde maar het feit dat ze geselecteerd werden voor publicatie is veelzeggend door hun stellingname tegen amnestie. Hiertegenover hanteerde de Vlaams-katholieke pers een geheel ander discours. Hoewel ze zich niet expliciet uitspraken vóór de amnestie-acties van T.A.K., schreven ze hier opvallend milder over dan de andere kranten en toonden zelfs begrip. Zo schreef *De Standaard* 'De Vlaams-nationalisten herdachten hun helden'. De krant vond deze even legitiem als de patriottische herdenkingen.¹⁷⁶ *De Gazet van Antwerpen* benadrukte dan weer de genuanceerdheid en sereniteit van de toespraak van Vlaams Blok-voorzitter Karel Dillen aan de dierenkooien in Antwerpen. Dillen benadrukte immers geen onverzoenlijkheid te willen prediken en was er zich van bewust 'dat langs beide zijden van de barrikaden zowel heiligen als schurken te vinden waren'.¹⁷⁷

Hoewel door het amnestieprotest meerdere kranten aandacht gaven aan de Vlaamse tegenherdenking, bleef de Vlaams-katholieke pers eigen Vlaamse accenten leggen. Zo wijdde *De Gazet van Antwerpen* als enige krant een artikel aan de herdenkingsviering van de Vlaamsgezinde IJzerstichting in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwe-kathedraal.¹⁷⁸ Ook inzake de berichtgeving rond de herdenking in Diksmuide was de Vlaams-katholieke pers uitgebreider. Aan de voet van de IJzertoren sprak ondervoorzitter van het IJzerbedevaartcomité Rik van Sompel zich overigens uit tégen de faciliteitengemeenten en vóór amnestie.¹⁷⁹ Net als in 1968 lichtte *De Standaard* naar aanleiding van de Wapenstilstandsviering ook eigen Vlaamse verhalen uit. Zo schreef Louis De Lentdecker een uitgebreid stuk over de vriendschap van August Borms en Alfons Sevens, twee Vlaamsgezinden die tijdens de Eerste Wereldoorlog elk een andere weg uitgingen. Borms koos voor de activistische weg, Sevens voor de passivistische en zo werd hun vriendschap onmogelijk. De Lentdecker koppelde deze breuk aan de verdeeldheid van vandaag en noemde deze zinloos.¹⁸⁰ De krant publiceerde ook een artikel over de vijftigjarige vervlaamsing van de universiteit van Gent in 1930 en de hele voorgeschiedenis ervan. Hierbij

¹⁷⁵ A. Brulard, 'Les Associations patriotiques du Peruwelzis disent "NON" aux Evêques de Belgique, discours désapprobateurs et drapeaux en berne', *Le Peuple* (12 november 1980), 4.

¹⁷⁶ 'Regering beschermt 11-novembervieringen', *op. cit.*

¹⁷⁷ 'Amnestie drukt op elf november', *op. cit.*

¹⁷⁸ 'Mgr. Van den Berghe op 11-novemberviering van IJzerstichting', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1980), 11.

¹⁷⁹ 'Regering beschermt 11-novembervieringen', *op. cit.*; 'Amnestie drukt op elf november', *op. cit.*

¹⁸⁰ L. De Lentdecker, 'De teloorgang van een Vlaamse vriendschap', *De Standaard* (12 november 1980), 5.

had auteur Gaston Durnez veel aandacht voor de ontwikkelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de universiteit door de Duitse bezetter werd vervlaamst. Deze beslissing werd na de oorlog ongedaan gemaakt en legde een hypotheek op de hele Vlaamse beweging.¹⁸¹ Ook *Het Laatste Nieuws* wijdde hier een artikel aan.¹⁸² Dit toont aan hoe de Eerste Wereldoorlog kon worden opgevoerd als een episode uit de Vlaamse ontvoogdingsstrijd, die bovendien volledig paste binnen het Vlaamse (tegen)herdenkingsverhaal. Het contrast met de Franstalige kranten kon niet groter zijn, gezien deze op 11 november het 150-jarig bestaan van het parlement uitlichtten. Hoewel dit op zich niets met de Wapenstilstandsherdenking te maken had, toont dit wel aan hoe de Franstalige pers meer vasthield aan het Belgisch-nationale verhaal.

Het Vlaamse herdenkingsverhaal kwam dan weer op een radicalere manier dan in de Vlaams-katholieke pers tot uiting in *'t Pallieterke*. Net als in 1950 en 1968 voerde het weekblad een openlijke Vlaams-nationalistische tegenherdenking. Inzake het amnestieprotest betuigde *'t Pallieterke* dan ook expliciet steun aan de acties van het T.A.K. en de V.M.O.¹⁸³ Net als in 1950 en 1968 sprak het blad zich uit voor amnestie, hoewel de toon in 1980 naar aanleiding van de protestacties opvallend scherper was. Meermaals draaide *'t Pallieterke* de rollen om en voerde de naoorlogse repressie op als toonbeeld van het Vlaamse martelaarschap. Zo werden in een cynisch opiniestuk de vaderlandslievende verenigingen op satirische wijze bekritiseerd door te stellen dat zij betoogden 'naar de grote voorbeelden waardoor, in glorievolle dagen, terdege werd afgerekend met het nazibeest'. Hierbij gaf de auteur een lange en expliciete lijst van uitspattingen van de repressie bij de Bevrijding, zoals haar afsnijden, plunderen, folteren, 'tepelbranden', 'stampen in de buik van zwangere vrouwen', 'het branden van hakenkruizen', 'het stenigen, vierendelen en in flarden hakken'.¹⁸⁴

Niet enkel werd er een lijn getrokken tussen het leed van de Vlaamse soldaten van '14-'18 en de repressieslachtoffers na de Tweede Wereldoorlog maar ook tussen de uitvoerders van de repressie en het 'vaderlandslievende' tegenprotest van 1980. Verenigingen als het A.F.F. protesteerden namelijk tegen de amnestieacties en kregen dan

¹⁸¹ G. Durnez, 'Hoe de Vlamingen hun eerste universiteit veroverden', *De Standaard* (10-11 november 1980), 6.

¹⁸² F. De Keyser, '50 jaar geleden, Gentse universiteit eerste Vlaamse universiteit', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1980), 11.

¹⁸³ 'Protest', *'t Pallieterke* (20 november 1980), 5.

¹⁸⁴ '11 november: eerherstel', *'t Pallieterke* (6 november 1980), 16.

ook de volle lading in 't *Pallierterke*.¹⁸⁵ Zo kreeg de Mechelse afdeling van het A.F.F. kritiek omdat ze het voormalig gevangenenkamp Breendonk gewapend bewaakte tegen de geplande T.A.K.-actie. Ook hier ontbrak de cynische toon niet en werd de associatie overduidelijk gemaakt door de zinsnede 'heimwee naar de zalige repressiejaren'.¹⁸⁶ Bovendien werd nogmaals expliciet afstand genomen van de officiële Belgisch-nationale herdenking en het karakter van de Vlaamse tegenherdenking treffend bevestigd: 'Wij gedenken op 11 november niet alleen de gesneuvelden die in hoofdzaak Vlamingen waren, want Waalse soldaten waren er véél minder, maar wij bezinnen ons ook over het afschuwelijke onrecht dat de Vlaamse soldaten in die zinloze oorlog werd aangedaan door het officiële België met zijn in hoofdzaak Nederlands-onkundige Vlaams-hatende officieren'.¹⁸⁷ De Vlaamsgezinde herdenkingsplechtigheden werden tegenover de zogenaamd hypocriete en valse nationale herdenking gesteld en geprezen als sereen en oprecht.¹⁸⁸

Het Vlaamse luik van de herdenking domineerde ook de beschrijvingen van lokale herdenkingen, gezien de artikels over de protestacties vaak de verschillende steden overliepen.¹⁸⁹ Zowel in Vlaamse als Franstalige kranten was er bijgevolg voornamelijk belangstelling voor Vlaamse steden. Waalse herdenkingen kregen dan weer géén aandacht in de Vlaamse pers. De eerder vastgestelde trend lijkt zich in 1980 dus voort te zetten, namelijk dat de Franstalige pers eenzijdig belangstelling toonde voor de Vlaamse lokale herdenkingen. Anderzijds kregen in 1980 wel enkel noemenswaardige feiten aandacht. Voor een plaatselijke patriottische herdenking leek de interesse te tanen in vergelijking met de voorgaande decennia. De Franstalige pers leek de Vlaamse lokale herdenkingen dus minder te proberen integreren in het Belgisch-nationale herdenkingskader dan in 1968 en ervoor. Door hun militante karakter werden de Vlaamse herdenkingen in 1980 eerder opgeworpen als tegenbeeld van de Belgisch-nationale herdenking.

¹⁸⁵ Drs. Van Snik, 'Wie is er nog geen heroplevend fascist?', 't *Pallierterke* (6 november 1980), 4; 'Protest', *op. cit.*

¹⁸⁶ Drs. Van Snik, 'Breendonk: de privé-militie van de N.S.B.', 't *Pallierterke* (20 november 1980), 4; H.V., '11 november in Breendonk', 't *Pallierterke* (20 november 1980), 17.

¹⁸⁷ 'Lydia', 't *Pallierterke* (20 november 1980), 5.

¹⁸⁸ A. Eyckerman, '11 novemberviering bij V.O.S. en Berten Fermont-herdenking', 't *Pallierterke* (6 november 1980), 13; '11 november', 't *Pallierterke* (20 november 1980), 2.

¹⁸⁹ 'Regering beschermt 11 november-vieringen', *op. cit.*; 'Malgré l'interdiction', *op. cit.*; 'Geen Wapenstilstand voor twistzoekers', *op. cit.*; 'Plusieurs manifestations du TAK en faveur de l'amnistie', *op. cit.*; 'Ondanks algemeen verbod TAK en Onkruid manifesteerden', *op. cit.*; '11 Novembre: pour des raisons bien différentes', *op. cit.*; 'En dépit de l'interdiction', *op. cit.*; 'Amnestie drukt op 11 november', *op. cit.*

Het cynisch pacifisme dat zo kenmerkend was voor de Wapenstilstandsherenking in 1950 en 1968, leek in 1980 naar de achtergrond te zijn verdwenen. Dit betekende uiteraard niet dat er geen plaats meer was voor pacifisme. Zo verstoorde het anti-militaristische Onkruit de Leuvense herdenkingsplechtigheid uit protest tegen de internationale bewapeningspolitiek. In verschillende kranten kreeg de actie echter kritiek omdat het ironisch genoeg de enige was die gewelddadig eindigde en waarbij twee rijkswachters gewond raakten.¹⁹⁰ De vredesboodschap bleef in de berichtgeving aanwezig maar in een minder kritische vorm en ontdaan van het cynisme, dat zo opvallend aanwezig was in 1950 en 1968. Anderzijds was de toon van de krantenartikels opvallend minder verheerlijkend dan de vorige jaren en hield enkel *La Libre Belgique* vast aan de oude heroïsche symboliek. De spanning tussen heroïsme en rouw die de Wapenstilstandsherenking in de pers van in het begin kenmerkte, leek zo definitief te zijn opgelost in de richting van rouw en bezinning. Hierin kreeg de vredesboodschap een centrale plaats, maar dan in een geactualiseerde vorm. Het was noch het antimilitarisme en antipatriottisme van de socialistische pers in 1920 en 1930, noch het cynisch pacifisme van 1950 en 1968 maar een milder pacifisme dat bij de Wapenstilstandsherenking in 1980 centraal stond.

1993: herdenken in teken van nieuwe waarden

Nog meer dan in 1980 waren er in 1993 nieuwe evoluties in de Wapenstilstandsherenking op te merken. Ten eerste had de aandacht voor de Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid aan de Congreskolom 75 jaar na Wapenstilstand een andere vorm aangenomen. In de meeste kranten stond er nog steeds een verslag van de plechtigheid, maar deze verschilden onderling sterk. Zo werd er langs Franstalige zijde duidelijk meer vastgehouden aan de klassieke Belgisch-nationale herdenking dan langs Vlaamse. *De Morgen* publiceerde zelfs niets over de plechtigheid en *De Standaard* hield het op een korte en droge vermelding.¹⁹¹ *Het Laatste Nieuws* en *De Gazet van Antwerpen* gaven een langere en meer klassieke beschrijving maar bleven in vergelijking met de Franstalige artikels toch

¹⁹⁰ 'Regering beschermt 11-novembervieringen', *op. cit.*; 'Plusieurs manifestations du TAK en faveur de l'amnistie', *op. cit.*; 'Ondanks algemeen verbod TAK en Onkruit manifesteerden', *op. cit.*

¹⁹¹ 'Wapenstilstand overal herdacht', *De Standaard* (12 november 1993), 2.

eerder mededelend van aard.¹⁹² Deze waren immers opvallend uitgebreider en vooral emotioneler geschreven dan de Vlaamse artikels.¹⁹³

Bovendien koesterde de Franstalige pers duidelijk meer de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog als moment van nationale eenheid. Zo stelde een oudstrijder in een interview met *La Libre Belgique* zich vooral de eenheid tussen Vlaamse en Waalse soldaten te herinneren. Hij vond daarom het idee van separatisme erg idioot.¹⁹⁴ In een ander artikel werd 11 november dan weer 'Une date pierre d'angle de l'union des Belges' genoemd.¹⁹⁵ De eenheid vanuit het verleden werd ook in de hedendaagse herdenking gezocht. *Le Soir* en *La Dernière Heure* lieten dan ook niet na belgicistische en koningsgezinde kreten aan de Congreskolom als 'L'Union fait la force!' in hun verslag op te nemen.¹⁹⁶ Toch werd langs Franstalige kant het verhaal van nationale eenheid genuanceerd. Zo was er in *Le Soir* aandacht voor de communautaire spanningen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, terwijl *La Libre Belgique* hierover geen woord repte.¹⁹⁷ Parallel schreef *La Libre Belgique* niets over het Vlaamse amnestieprotest -dat ook in 1993 in mindere mate plaatsvond- terwijl *Le Soir* wel aandacht had voor de 'fausses notes flamandes' die de unanimité van de herdenking verstoorden.¹⁹⁸

Ten tweede werd geprobeerd de herdenking aan de hedendaagse waarden aan te passen. Actualisering was niets nieuws voor de Wapenstilstandsherdenking, maar nu leken de journalisten wel erg bewust naar vernieuwing te zoeken. Zo publiceerde *La Libre Belgique* op 9 november een opiniestuk waarin PSC-politicus en Minister van Staat Pierre Harmel nadacht welke boodschap de nationale herdenking moest uitdragen. Na bijna vijftig jaar vrede en de aanwezigheid van instellingen als de Europese Unie en de N.A.V.O. zag hij weinig externe maar eerder interne dreiging voor de vrede. Nationalisme, racisme en

¹⁹² 'Precies 75 jaar geleden eindigde de nachtmerrie van Wereldoorlog I', *Het Laatste Nieuws* (12 november 1993), 9; 'Koning bij verjaardag Wapenstilstand in Brussel', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1993), 3.

¹⁹³ 'Emotion vibrante des anciens combattants salués par le roi Albert', *La Libre Belgique* (12 november 1993), 8; C. Laporte, 'Un anniversaire civique', *Le Soir* (12 november 1993), 17; '11 novembre. Commémoration du 75ème anniversaire', *Le Peuple* (12 november 1993), 4; 'Émotion à la Colonne du Congrès. L'hommage d'Albert II à nos héros d'hier', *La Dernière Heure* (12 november 1993), 1; J.B., 'Première commémoration pour Albert II: La Belgique conserve le souvenir des héros', *La Dernière Heure* (12 november 1993), 4.

¹⁹⁴ R. Rossart, 'A cent ans, Alphonse Taverne est toujours volontaire de guerre', *La Libre Belgique* (9 november 1993), 3.

¹⁹⁵ V. Henderickx, 'Une date pierre d'angle de l'union des Belges', *La Libre Belgique* (9 november 1993), 5.

¹⁹⁶ C. Laporte, *op. cit.*; J.B., *op. cit.*

¹⁹⁷ C. Laporte, 'Le monde bascula brutalement dans "le progrès". La victoire amère de 1918' en 'Suffrage universel et flandrisation: la Belgique aussi changea...', *Le Soir* (11 november 1993), 17.

¹⁹⁸ C. Laporte, 'Un anniversaire civique', *op. cit.*

fundamentalisme waren volgens Harmel de hedendaagse gevaren voor de vrede. Hij pleitte voor een 'nouveau civisme' dat zich hiertegen afzette en de democratie moest beschermen door haar waarden ook in de praktijk uit te dragen. Zo plaatste Harmel de Wapenstilstandshedenking in een nieuw democratisch discours en koppelde hierbij de vredesgedachte aan democratische waarden.¹⁹⁹

Harmels actualisering kon op veel navolging rekenen in de Franstalige pers. Zo werd in *Le Soir* voorgesteld om de hele herdenking open te trekken en niet enkel hulde te brengen aan gesneuvelden maar ook aan iedereen die zijn burgerplicht deed, ook buiten oorlogstijd. Zo zou Wapenstilstandsday niet enkel voor overlevenden en nabestaanden waardevol zijn maar voor de hele maatschappij.²⁰⁰ Daags nadien zag de krant de 75-jarige viering van Wapenstilstand dan ook helemaal in teken van het 'nouveau civisme', zoals blijkt uit de titels 'Un 11 novembre sous le signe du nouveau civisme' en 'Un anniversaire civique'.²⁰¹ De *Association pour la Promotion du Civisme* gaf op 11 november bovendien een prijs voor burgerschap aan generaal Briquemont als eerbetoon aan de soldaten in ex-Joegoslavië.²⁰² Enerzijds toont dit aan hoe zeer geprobeerd werd de herdenking te actualiseren maar anderzijds werd er niet gekozen voor een burger maar voor een militair. Zo bleef de actualisering toch binnen de bestaande herdenkingstaal.

Ook de Vlaamse tegenherdenking probeerde zich meer aan te passen aan de hedendaagse waarden. Door de federalisering in de jaren tachtig ging het nieuwe Vlaamse bestuursniveau op zoek naar een eigen Vlaams verhaal, waar de tegenherdenking op de IJzervlakte deel van kon uitmaken. De (herinnering aan de) Eerste Wereldoorlog werd een cruciaal hoofdstuk in de geschiedenis van de Vlaamse ontvoogdingstijd. In 1987 werd de IJzertoren dan ook officieel door de Vlaamse deelstaat erkend als 'Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding'. Dit had echter tot gevolg dat de Vlaamse overheid de boodschap van de Vlaamse tegenherdenking probeerde te verruimen, zodat die niet enkel een Vlaams-nationalistische minderheid maar alle Vlamingen kon aanspreken. Zo kwam de herdenking in een breder mensenrechtendiscours terecht, waarin de waarden van het IJzertestament werden hertaald naar 'Vrede, Vrijheid en Verdraagzaamheid'. Hoewel deze actualisering het

¹⁹⁹ P. Harmel, 'Nos fêtes nationales', *La Libre Belgique* (9 november 1993), 1,28.

²⁰⁰ J. Denblyden, 'La liturgie du souvenir', *Le Soir* (10-11 november 1993), 2.

²⁰¹ 'Un 11 novembre sous le signe du nouveau civisme', *Le Soir* (12 november 1993), 1; C. Laporte, 'Un anniversaire civique', *op. cit.*

²⁰² O.M., 'La flamme du souvenir brille toujours', *La Libre Belgique* (12 november 1993), 8.

radicaal-rechtse kamp vervreemde, zette dit toch de koers uit van de Vlaamse (tegen)herdenking tot op vandaag.²⁰³

Deze verschuivingen in de Vlaamse tegenherdenking waren duidelijk merkbaar in de Vlaamse pers in 1993. De deelname van Vlaams minister-president Luc Van den Brande aan de herdenkingsplechtigheid bij de IJzertoren kon in de Vlaams-katholieke pers op veel aandacht rekenen. Het was namelijk de eerste keer dat een minister-president aanwezig was bij een herdenking op de IJzervlakte. In zijn toespraak pleitte Van den Brande voor meer verdraagzaamheid en maakte duidelijk dat Vlaamsgezindheid geen onverdraagzaamheid betekende. Hij refereerde hierbij naar de woorden van Cyriel Verschaeve: 'Hier liggen hun lijken als zaden in het zand, hopen op de oogst, o Vlaanderenland' en zei dat volgens hem slechts één oogst goed genoeg is, namelijk 'een wereld waarin de spiraal van geweld doorbroken wordt en waarin onverdraagzaamheid plaats moet ruilen voor echte vrede en samenwerking.'²⁰⁴ Dit toont aan hoe de bestaande tegenherdenkingstaal een vertrekpunt kon zijn voor een nieuwe, ruimere retoriek waarin vrede en verdraagzaamheid centraal stonden.

Ondanks de nieuwe geactualiseerde boodschap leek de verruimingspoging toch niet helemaal succesvol. Zo wijdden *De Morgen* en *Het Laatste Nieuws* helemaal geen aandacht aan de IJzerherdenking en ook het Vlaams-nationalistische kamp was niet onverdeeld enthousiast over de nieuwe wending. Dit blijkt uit een lezersbrief in '*t Pallieterke* waarin de toenmalige gang van zaken in het IJzebedevaartcomité werd bekritiseerd. De brief eindigt treffend met 'Het is en blijft ónze bedevaart, met of zonder komitee!'.²⁰⁵ Voor de auteur bleef de IJzerbedevaart immers 'onvervreemdbaar verbonden met onze strijd tegen het voor Vlaanderen verderfelijke belgicisme'. Anderzijds gaf hetzelfde blad geen kritiek op de toespraak van Van den Brande maar schreef integendeel dat zijn toespraak 'kort en goed' was.²⁰⁶ Er ging echter geen enkele aandacht naar zijn pleidooi voor verdraagzaamheid. In tegenstelling tot *De Standaard* en *De Gazet van Antwerpen* volgde '*t Pallieterke* zo niet in het actualiseren en verruimen van de Vlaamse herdenking. Dat het voor '*t Pallieterke* nog steeds

²⁰³ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 159-162, 166-171.

²⁰⁴ P. Van Den Driessche, 'Van den Brande roept op tot verdraagzaamheid', *De Standaard* (12 november 1993), 2; 'Op het puin van een vernielde IJzertoren, oproep tot verdraagzaamheid', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1993), 3.

²⁰⁵ E. G., 'Het is onze bedevaart', '*t Pallieterke* (10 november 1993), 13.

²⁰⁶ '11 november te Diksmuide', '*t Pallieterke* (17 november 1993), 4.

om een echte *tegenherdenking* ging, blijkt bovendien uit de kritiek die het blad gaf op de Belgisch-nationale herdenking.²⁰⁷

In *De Standaard* werd de nieuwe wending dan weer wel duidelijk gevolgd. Zo maakte toenmalig journalist Pol Van den Driessche in een opiniestuk over Wapenstilstandsherdenking een duidelijke associatie tussen pacifisme en Vlaanderen. ‘Wanneer het over vrede gaat, heeft Vlaanderen recht van spreken’, stelde hij en verwees hierbij naar de geschiedenis van ‘het Vlaamse volk’ dat zich nooit agressief zou hebben opgesteld, ‘ook niet bij zijn streven naar ontvoogding dat in de loopgraven achter de IJzerlinie opborrelde en vandaag als een model van vreedzaamheid geldt’.²⁰⁸ De Eerste Wereldoorlog werd zo niet enkel een belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van de Vlaamse ontvoogdingstrijd maar ook een voorbeeld hoe vreedzaam deze ontvoogding verlopen was. Dat de pacifistische gedachte een wezenlijk onderdeel was van de Vlaamse Beweging, blijkt bovendien uit een uitgebreid artikel van Gaston Durnez over de Vlaamse dienstweigeraars in het Interbellum.²⁰⁹ Deze groep jongemannen weigerden hun legerdienst te vervullen uit zowel pacifistische, anti-militaristische als Vlaamsgezinde overwegingen. Het is geen toeval dat *De Standaard* net zo’n episode uitlichtte, waarin de band tussen pacifisme en Vlaams-nationalisme werd benadrukt. De verwevenheid tussen pacifisme en de Vlaamse ontvoogdingstrijd die naar voren werd geschoven in de (na)geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, is overigens opvallend anders dan het Franstalige verhaal van nationale eenheid. Het is duidelijk dat langs Vlaamse zijde steeds meer een (geactualiseerd) Vlaams verhaal werd verteld, terwijl de Franstalige zijde bleef vasthouden aan het Belgisch-nationale verhaal.

De Vlaamse tegenherdenking kwam overigens ook op een opvallende manier aan bod in *Le Soir*. In een retrospectief artikel over de Eerste Wereldoorlog kwamen ook de toenmalige communautaire spanningen aan bod en de Vlaams-nationalistische herdenking ervan: ‘On le rappelle toujours au pèlerinage de l’Yser à Dixmude: les simples soldats flamands n’auront été qu’une chaire à canon qui n’avaient pas le droit d’être commandées dans leur propre langue. Exagéré? Pas tout à fait, hélas...’²¹⁰ Hieruit blijkt toch een lichte

²⁰⁷ ‘11 november aan de Congreskolom’ en ‘Modder en brandewijn’, *t Pallieterke* (17 november 1993), 4.

²⁰⁸ P. Van Den Driessche, ‘Geweten schoppen’, *De Standaard* (10-11 november 1993), 12.

²⁰⁹ G. Durnez, “‘Nooit meer oorlog’”, Berten Fermont en de Vlaamse dienstweigeraars uit de tussenoerlogse jaren’, *De Standaard* (10-11 november 1993), 18.

²¹⁰ C. Laporte, ‘La victoire amère de 1918’, *Le Soir* (9 november 1993), 17.

erkenning van het vermeende onrecht dat de Vlaamse soldaten zou zijn aangedaan. Deze erkenning – hoe klein ook – was opmerkelijk omdat het gaat over de stichtingsmythe van de Vlaamse tegenherdenking en bijgevolg een erkenning van de tegenherdenking op zich inhield. Dat deze schuchtere erkenning in een artikel stond, waarin een journalist het mythologische beeld van koning Albert I in vraag stelde, kan niet toevallig zijn. Wanneer er vraagtekens werden geplaatst bij het Belgisch-nationale verhaal van eenheid en heroïek, ontstond er ook ruimte voor tegengestelde versies ervan. Dit betekende uiteraard niet dat de Vlaamse tegenherdenking volledig werd omarmd, zoals de beschrijving van de plechtigheid aan de IJzertoren aantoont: ‘Sans doute, pour beaucoup des Flamands sincères, le site est-il surtout le mémorial des soldats qui partirent au combat sans pouvoir d’être commandés dans leur langue maternelle mais il reste qu’il a aussi pris au fil des ans une connotation peu ou proche d’un certain séparatisme.’²¹¹ De auteur erkende enerzijds de oprechtheid van de herdenking voor vele Vlamingen maar verwierp anderzijds de separatistische connotaties die ermee gepaard gingen. Deze ambigue benadering maakt duidelijk dat de Vlaamse tegenherdenking voor de Franstaligen nog steeds problematisch bleef, net omdat het om een herdenking *tegen* België ging.

Naast de Belgisch-nationale en Vlaamse herdenking, konden ook de lokale herdenkingsplechtigheden nog steeds op de nodige belangstelling rekenen. Net zoals eerdere jaren kunnen deze ook in 1993 gekoppeld worden aan de twee andere niveaus. Zo besteedde de Franstalige pers nog steeds aandacht aan lokale Vlaamse herdenkingsplechtigheden, terwijl dit omgekeerd niet het geval was. In een artikel in *La Libre Belgique* werden vier verschillende ceremonies besproken ‘aux quatre coins du pays’: in Dinant, Charleroi, Gent en Brugge. ‘La Flandre a résolument opté pour la tradition’, stelde de auteur en besprak dan ook enkel vaderlandslievende plechtigheden.²¹² Dat *La Libre Belgique* noch de plechtigheid aan de IJzertoren, noch de amnestieprotesten vermeldde, is veelzeggend. De krant leek immers duidelijk te willen maken hoe unaniem en nationaal gedragen de herdenking was en integreerde hierbij de lokale Vlaamse herdenkingen in een groter Belgisch geheel. In dit verhaal van nationale eenheid was er geen plaats voor ‘fausses notes flamandes’. Toch moet duidelijk gesteld worden dat *La Libre Belgique* hier alleen in

²¹¹ *Idem*, ‘Un anniversaire civique’, *op. cit.*

²¹² E.H., PH. L., F. La en M. Ti, ‘Aux quatre coins du pays l’hommage aux combattants’, *La Libre Belgique* (9 november 1993), 2.

stond. In de andere Franstalige kranten was er namelijk enkel aandacht voor lokale Waalse en Brusselse herdenkingen. Er was dus geen sprake van een dergelijke integratiepoging, zoals dat vroeger wel het geval was.

Langs Vlaamse kant valt vooral de toegenomen aandacht voor de Westhoek op. In elke onderzochte Vlaamse krant kwam de vroegere frontstreek immers aan bod.²¹³ De fascinatie voor de materiële 'littekens' van de oorlog kwam het sterkst tot uiting in een artikel in *De Standaard*.²¹⁴ Volgens de auteur werd in deze streek 'een natuurlijke vorm van pacifisme' ingelepeld. Net als in andere kranten was er ook veel aandacht voor de militaire kerkhoven en de vele internationale bezoekers ervan. De Westhoek kwam op die manier naar voren als een streek, waarin restanten van de Eerste Wereldoorlog mensen vanuit heel de wereld een pacifistische boodschap meegaven en de zinloosheid van oorlog symboliseerden. Dat deze streek in Vlaanderen lag, zou belangrijk zijn voor de verdere ontwikkeling van de Vlaamse oorlogsherdenking, zoals in het volgend hoofdstuk zal worden aangetoond. Het opvoeren van de Westhoek als internationale plek van vrede in plaats van oud nationalisme en heroïsme, paste perfect in de nieuwe vorm van herdenking.

Zowel op nationaal, Vlaams als lokaal niveau was de verschuiving naar een nieuwe herdenking immers duidelijk vast te stellen in 1993. In 1980 was het al duidelijk dat de spanning tussen heroïsme en rouw grotendeels was uitgewerkt, aangezien het heroïsche aspect vrijwel volledig verdween en het accent op rouw en bezinning kwam te liggen met een grote rol voor de vredesboodschap. Dertien jaar later stond pacifisme centraal in de Belgische pers maar wel in een geactualiseerde en meer uitgebreide vorm. Aan de vredesboodschap werden immers ruimere democratische waarden opgehangen, wat zich langs Franstalige kant uitte in het 'nouveau civisme' en langs Vlaamse kant in een associatie van Vlaanderen met vrede en verdraagzaamheid. Hoewel het hernieuwde pacifistische discours dominant was in de hele Belgische pers, deden Franstalige kranten (voornamelijk *La Libre Belgique*) niet helemaal afstand van de oudere heroïsche retoriek. Hun Belgisch-nationale herdenkingsverhaal leek niet volledig te kunnen worden verteld in de nieuwe

²¹³ P. Boncquet, "'Hier woedt de oorlog nog voort" 75 jaar na de Eerste Wereldoorlog herinnert in de Westhoek nog alles aan de nachtmerrie', *De Standaard* (10-11 november 1993), 19; 'Precies 75 jaar geleden eindigde de nachtmerrie van Wereldoorlog I', *op. cit.*; 'Tentoonstelling en wandelroute', *De Morgen* (10 november 1993), 2; H. M., 'Britten bezoeken oorlogskerkhoven in de Westhoek. Papieren poppy's bloeien voor één dag', *De Gazet van Antwerpen* (12 november 1993), 3.

²¹⁴ P. Boncquet, *op. cit.*

herdenkingstaal, terwijl het Vlaamse herdenkingsverhaal er beter in slaagde zich hier in te passen.

Van contestatie naar vernieuwing

Al van in het begin was er een communautaire spanning aanwezig in de Wapenstilstandsherdenking, waarbij de amnestiekwestie een verdelende rol speelde. Twee verschillende soorten van martelaarschap stonden lijnrecht tegenover elkaar: een Belgisch en een Vlaams. Door de repressie na de Tweede Wereldoorlog woog deze tweedeling steeds zwaarder op de Belgisch-nationale herdenking. In 1980 kwam het dan ook tot een openlijke Vlaams-nationalistische contestatie ervan, waarbij de roep om amnestie steeds luider doorklonk. Dit leidde op zijn beurt tot tegenprotest, dat centraal stond in de pers. Hoewel het te simplistisch zou zijn te zeggen dat het om een louter Vlaams-Franstalige tegenstelling ging, valt het op dat de meest hevige kritiek op het protest aan Franstalige kant te lezen was. De Belgisch-nationale herdenking lag openlijk onder vuur en genoot niet meer de unanimiteit van vroeger. De Vlaams-katholieke pers vertelde bovendien steeds meer een eigen herdenkingsverhaal, dat Vlaams in plaats van Belgisch was.

Het cynisch pacifisme dat de pers in 1950 en 1968 kenmerkte, evolueerde tot een duurzame vredesboodschap. In 1993 werd dit pacifisme geactualiseerd en verruimd met democratische waarden, zowel in Vlaamse als Franstalige kranten. Toch leek de heroïsche retoriek van de Belgisch-nationale herdenking in de Franstalige pers niet helemaal verzoenbaar met de vernieuwde herdenkingstaal. Het Belgisch-nationale herdenkingsscript dat in het verleden zoveel actualisering had doorgemaakt, kon deze nieuwe wending niet helemaal volgen. Hoewel de Franstalige pers bleef vasthouden aan het Belgisch-nationale herdenkingsverhaal van nationale eenheid, leken ook de tekortkomingen ervan te worden erkend. Zo was er de lichte erkenning van de Vlaamse tegenherdenking in *Le Soir* en probeerde de Franstalige pers in het algemeen de Vlaamse lokale herdenkingen minder onder de Belgisch-nationale koepel te brengen. Deze Vlaamse tegenherdenking leek ten slotte beter geschikt om de geactualiseerde vredesboodschap uit te dragen dan haar Belgisch-nationale tegenhanger. Het eigen Vlaamse herdenkingsverhaal, dat deze boodschap steeds meer centraal stelde, contrasteerde overigens met het Franstalige verhaal van nationale eenheid.

HOOFDSTUK IV: Een Vlaamse én Franstalige herdenking? (2010 en 2011)

Bij het bestuderen van de kranten van de afgelopen twee jaar blijkt dat Wapenstilstandsherdenking vandaag een andere vorm heeft aangenomen. Allereerst valt het op dat de aandacht voor het thema sterk geslonken is. Zeker in 2010 was de belangstelling voor de herdenking in bepaalde kranten opvallend beperkt. Zo stonden er in *La Libre Belgique*, dat in 1993 nog een uitgebreide bijlage publiceerde, slechts twee artikels over Wapenstilstand.²¹⁵ In *De Morgen* en *La Dernière Heure* was er zelfs helemaal niets over te lezen. Bovendien lijkt de pers het Belgisch-nationale herdenkingskader steeds meer tlos te laten. De beperkte verslaggeving die er nog was over de plechtigheid aan de Congreskolom, focuste op de vervanging van Koning Albert door Prins Filip. Als de herdenkingsceremonie al beschreven werd, gebeurde dit kort en droog.²¹⁶ In *De Standaard* en *De Morgen* was er helemaal geen verwijzing naar de plechtigheid, in *Le Soir* en *De Gazet van Antwerpen* in 2011 evenmin. Het Belgisch-nationale herdenkingsscript genoot niet meer de unanieme aandacht van vroeger, zelfs niet meer aan Franstalige zijde. De titel ‘Militairen onder elkaar’ in *Het Laatste Nieuws* toont dit treffend aan: het ging niet meer om een herdenking die het hele land raakte maar slechts om een klein groepje soldaten en oudstrijders die participeerden en belang hechtten aan het gebeuren.²¹⁷

Niet alleen de aandacht voor de nationale herdenking verminderde fors, de activiteiten rond Wapenstilstand werden ook in vraag gesteld. Dat blijkt uit twee opiniestukken in *De Standaard*. Het eerste was een deel van de toespraak die Vlaams auteur Erwin Mortier hield als Elfnovemberlezing, een initiatief dat jaarlijks plaats vindt aan de vooravond van Wapenstilstandsday en georganiseerd wordt door het Vlaams Vredesinstituut. Mortier stelde dat herdenken enkel zinvol is wanneer het in een hedendaagse context plaats vindt. Hij bekritiseerde de patriottische herdenking van de oudstrijders als een ‘ritueel dat zowat alles symboliseerde wat ze in hun verhalen verwierpen’, waarmee hij bedoelde dat de heroïsche retoriek haaks stond op hun afkeer van oorlog. Hij erkende dat dit een manier van zingeving was maar stelde ook dat met het

²¹⁵ C. Le., ‘De nouveaux outils pour comprendre la Grande Guerre’, *La Libre Belgique* (10-11 november 2010), 13; *Idem*, ‘Philippe: une présence sans arrière-pensée’, *La Libre Belgique* (12 november 2010), 12.

²¹⁶ *Ibid*; ‘L’heure du souvenir’, *La Libre Belgique* (12-13 november 2011), 2; ‘Prins Filip vervangt vader op herdenking WO I’, *Het Laatste Nieuws* (12 november 2010), 2; KCL, ‘Militairen onder elkaar’, *Het Laatste Nieuws* (12-13 november 2011), 2; B., ‘Philippe a remplacé Albert II’, *Le Soir* (12 november 2010), 8; ‘Wapenstilstand – Prins Filip brengt hulde’, *De Gazet van Antwerpen* (12 november 2010), 10.

²¹⁷ KCL, *op. cit.*

uitsterven van de oudstrijders deze vorm van herdenken onhoudbaar geworden was. Herdenking heeft volgens Mortier nood aan actualisering, waarbij we bovendien moeten beseffen dat we herinnering mee vorm geven.²¹⁸ De reden waarom het Belgisch-nationale herdenkingscript tegenwoordig ontoereikend is, ligt in het feit dat dit script zijn voornaamste troef verloren is, namelijk zijn mogelijkheid tot actualisering. In 1993 was al duidelijk dat de nationale herdenking niet helemaal kon aangepast worden aan nieuwe democratische waarden, omdat het niet volledig los kwam van zijn patriottische herdenkingsretoriek. De aloude spanning tussen heroïsme en pacifisme lijkt nu fataal voor het Belgisch-nationale herdenkingscript. De patriottische herdenkingstaal staat actualisering in de weg.

Lukas Vander Taelen bezinde zich in dezelfde krant eveneens over de betekenis van herdenking. In een emotionele en persoonlijke brief aan de Onbekende Soldaat dacht hij na over zijn eigen grootvader die soldaat was aan het IJzerfront en na de oorlog samen met zijn strijdmakers deelnam in een 'vreemd soort nostalgie'. Ze begonnen de oorlog te idealiseren en werden 'karikaturen die bij elke herdenking van de wapenstilstand zichzelf haast ritueel tooiden met vlaggen en decoraties'. Vander Taelen bekritiseerde de patriottische herdenking op een andere manier dan Mortier maar haalde net als hij de Vlaamse tegenherdenking terloops aan. Zo zinspeelde hij even op de taalkwestie door te stellen dat het niet belangrijk was in welke taal er bevelen werden gegeven, omdat het toch ging om 'dierlijke kreten'. Daarnaast sprak hij de Onbekende Soldaat aan als André, omdat hij niet wist of hij Vlaming of Waal was. Hierin schuilt volgens Vander Taelen juist de kracht van de Onbekende Soldaat, namelijk dat hij symbool staat voor alle gesneuvelde soldaten. Daarom eindigde hij ook met 'Moge je vlam nog lang branden.' Ondanks de erkenning van de symboolwaarde van de Onbekende Soldaat, rekende Vander Taelen af met zowel de Belgisch-nationale herdenking als de Vlaams-nationalistische tegenherdenking.²¹⁹

Deze tegenherdenking leek in de pers overigens niet meer aandacht dan de Belgisch-nationale te genieten. In geen enkele krant werd expliciet naar de herdenking op de IJzervlakte verwezen, noch in de Franstalige, noch in de Vlaamse pers. Zelfs in 't *Pallierterke* werd er geen artikel aan gewijd. De Vlaamse herdenking kwam echter op een andere manier

²¹⁸ E. Mortier, 'Om niet risicoloos te herdenken', *De Standaard* (12 november 2010), 28-29.

²¹⁹ L. Vander Taelen, 'Brief aan de Onbekende Soldaat van de Eerste Wereldoorlog', *De Standaard* (10-11 november 2011), 28-29.

naar voren, namelijk in de aandacht voor Project 2014-2018 “Honderd jaar Grote Oorlog”. Dit is een initiatief vanuit de Vlaamse Regering om naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog ‘Vlaanderen internationaal zichtbaar te maken [...] door de herdenking op een serene wijze uit te spelen als topevenement in de wereld’.²²⁰ Langs zowel Vlaamse als Franstalige zijde kwam er kritiek op het expliciet Vlaamse karakter van het herdenkingsproject. Zo stond in *De Standaard* een uitgebreid artikel waarin de grootse ambities van de Vlaamse regering gecontrasteerd werden met de geringe initiatieven van het federale en Waalse niveau. De auteur vroeg zich af of Vlaanderen niet alles opsloopte en of er nog iets overbleef voor België en Wallonië? Bovendien zag hij dit als een gemiste kans tot samenwerking. Daarnaast plaatste hij vraagtekens bij het ‘Vlaamse karakter’ dat de herdenkingsprojecten moesten hebben om in aanmerking te komen voor subsidiëring. Ten slotte was er felle kritiek vanuit academische historische hoek, die zichzelf onvoldoende betrokken vond. Zowel Sophie De Schaepdrijver als Bruno De Wever deden het idee van een ‘Vlaamse’ Eerste Wereldoorlog af als historisch onjuist. Volgens hen ging het voornamelijk om een Belgische oorlog. Ook had De Wever kritiek op het radicale pacifisme dat centraal stond in het herdenkingsproject en volgens hem een ‘schaamlapje voor andere belangen’ was, namelijk het gebruik van de Eerste Wereldoorlog voor staatsopbouw.²²¹

Langs Franstalige zijde was er een gelijkaardige kritiek te lezen. *La Libre Belgique* gaf hierover het woord aan Laurence Van Ypersele, historica aan de *Université Catholique de Louvain* met expertise in de geschiedenis van de Belgische herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Zij stelde dat het legitiem is dat politieke keuzes een rol spelen in de collectieve herinnering en toonde daarmee begrip voor de Vlaamse regering. Toch vond ze dat de Belgische staat de voornaamste initiatiefnemer bij het komende eeuwfeest moest zijn, ondanks het feit dat het cultuurbeleid gefederaliseerd is. België had immers een uitzonderlijke rol gespeeld in de Eerste Wereldoorlog. Zo was het ‘un véritable laboratoire des pratiques de violences extrêmes y compris contre les civils qui caractérisent l’ensemble du XXe siècle’ en het eerste land dat ooit humanitaire hulp kreeg. Bovendien speelde de oorlog een grote rol in het vormen van een nieuwe Belgische identiteit van martelaarschap

²²⁰ 100 jaar Grote Oorlog in Vlaanderen, 2011, 7

(<http://www.vlaanderen.be/int/sites/iv.devlh.vlaanderen.be.int/files/documenten/Brochure%20100%20jaar%20Grote%20Oorlog.pdf>)

²²¹ W. Van Driessche, ‘De lancering van het project 2014-18 stuit op felle kritiek. De kleine oorlog om de Grote Oorlog’, *De Standaard* (12-13 november 2011), 24-26.

en heroïek. Anderzijds was de Eerste Wereldoorlog ‘la matrice de la Belgique de l’aujourd’hui’, waarmee Van Ypersele bedoelde dat de huidige communautaire problemen tot die tijd teruggaan. Ze juichte dan ook het initiatief van de federale regering toe om enerzijds in Brussel te herdenken maar anderzijds ook in Leper en Luik als symbool van het gefederaliseerd land.²²²

In *Le Soir* was de toon kritischer, zoals de titel ‘La Flandre veut thésauriser sur le centenaire de 14-18’ al duidelijk aantoonde. De auteur van het artikel stelde vast dat de grootse Vlaamse ambities langs de andere kant van de taalgrens zowel ergernis als jaloezie opwekten. Het wekte ergernis op omwille van de voortdurende referentie naar het Vlaamse in plaats van naar het Belgische referentiekader. De auteur vond dit enerzijds onterecht omdat *In Flanders Fields* nu eenmaal een wereldberoemde term is geworden, dankzij het gelijknamige gedicht van de Canadese militaire arts John McCrae. Anderzijds verklaarde hij de jaloezie langs Franstalige kant door de vertraging van het Waalse bestuursniveau in vergelijking met Vlaanderen. De regeringen van Wallonië en de *Fédération Wallonie-Bruxelles* hadden al een werkgroep samengesteld onder leiding van de eerder genoemde Van Ypersele om de filosofie en doelen van de herdenking vast te leggen. De weinig concrete resultaten stonden echter in schril contrast met de Vlaamse plannen en het ruime budget dat hiervoor was weggelegd. Ook had de werkgroep de plaatsen van symbolische waarde al bepaald, die bij de herdenking zouden worden uitgelicht: ‘la province de Luxembourg pour les combats et des massacre de civils, les forts et les batailles de Liège et Namur, les batailles de la Sambre et de Mons, la zone de front de Comines-Ploegsteert, Bruxelles occupée et haut-lieu de la résistance’. Daarnaast lichtte *Le Soir* concreet enkele Waalse projecten uit, waaronder de fortengordel rond Luik. De krant was duidelijk op zoek naar eigen Waalse *lieux de mémoire*, zoals Vlaanderen die in de Westhoek had.²²³

De Franstalige houding tegenover de Vlaamse herdenking leek te zijn veranderd van afkeer naar afgunst. Enerzijds stelde men vast dat de Belgisch-nationale herdenking niet meer volstond, hoewel ze niet helemaal achterwege werd gelaten. Als dit herdenkingskader zou wegvallen, zou er niets meer overblijven. In Vlaanderen daarentegen was de situatie totaal anders, doordat er steeds naast een Belgisch ook een Vlaams herdenkingskader was geweest. Aan Franstalige kant moest men echter vaststellen dat een ‘Waals’ of ‘Franstalig’

²²² L. Van Ypersele, ‘La Grande Guerre, laboratoire du XX siècle’, *La Libre Belgique* (10-11 november 2011), 50.

²²³ E. Deffet, ‘La Flandre veut thésauriser sur le centenaire de 14-18’, *Le Soir* (12-13 november 2011), 6-7.

herdenkingskader nog moest uitgevonden worden. Anderzijds was de Vlaamse tegenherdenking zelf ook van karakter veranderd. Door de toe-eigening van het Vlaamse bestuursniveau en de bijhorende officialisering kon men niet echt meer spreken van een tegenherdenking. Dat de IJzerherdenking voor Franstaligen meer aanvaardbaar werd, blijkt uit een interview in *Le Soir* met Waals historicus Paul Delforge. Hij stelde dat Franstaligen vaak zuiver nationalisme zien in Vlaamse herdenkingsplechtigheden, terwijl het eerder gaat om 'un attachement à des événements liés à un passé douloureux'.²²⁴ Bovendien toonde Delforge begrip voor de plannen van de Vlaamse regering, gezien de Eerste Wereldoorlog als stichtingsperiode altijd al belangrijk is geweest voor het Vlaamse bestuursniveau. Dat de IJzerherdenking ook in de toekomst steeds minder een tegenherdenking wenst te zijn, blijkt uit de beslissing de IJzerbedevaart vanaf 2013 niet langer in augustus te laten plaats vinden maar op 11 november. Hiermee wil het IJzerbedevaartcomité enerzijds de IJzerbedevaart de 'piëteitsvolle herdenking' laten zijn die het oorspronkelijk was en anderzijds 'doen uitgroeien tot dé Vlaams-pacifistische activiteit bij uitstek, tegenhanger van de militaristische herdenkingen elders'.²²⁵ Hoewel er vanuit academische hoek kritiek kwam op deze argumentering, lijkt dit toch de koers te bepalen die de IJzerbedevaart zal varen.²²⁶ De Vlaamse tegenherdenking zou in de toekomst volledig antimilitaristisch en niet langer anti-Belgisch zijn.

Ondanks de afgenomen aandacht voor de Wapenstilstandsherdenking, bleef de lokale herdenking in de Vlaamse pers aandacht genieten.²²⁷ Ze kwam zelfs opmerkelijk meer aan bod dan de nationale herdenking, wat dan weer veelzeggend is over de neergang van het Belgisch-nationale herdenkingskader. Hierbij valt vooral de toegenomen aandacht voor de Westhoek op. Zeker de *Last Post* onder de Ieperse Menenpoort kon op de nodige

²²⁴ P. Martin, 'Le conflit des nationalismes', *Le Soir* (12-13 november 2011), 7.

²²⁵ P. De Belder, *Een nieuwe datum, een nieuwe toekomst voor de IJzerbedevaart*, 1 mei 2012 (http://www.ijzertoren.org/index.php?action=nieuws_detail&nieuws=1389&titel=PERSBERICHT+-IJZERBEDEVAART&thema=&select_page=4)

²²⁶ M. Beyen, 'Laat die hele IJzerbedevaart maar achterwege', *De Morgen* (3 mei 2012), 31.

²²⁷ 'Oorlogstoerisme groeit ondanks crisis', *De Standaard* (10-11 november 2010), 6; VHN, 'Oorlogsgraven in een nieuw kleedje', *De Standaard* (12 november 2010), 11; 'Prins Filip vervangt vader op herdenking WO I', *op. cit.*; HSK, 'Stad herdenkt Eerste Wereldoorlog', *Het Laatste Nieuws* (10-11 november 2010), 19; KCL, *op. cit.*; R. Van Puymbroek, 'Britse scholieren zakken af naar de Westhoek om te leren over de Grote Oorlog', *De Morgen* (11 november 2011), 17; K. Vanmarsenille, 'De Westhoek', *De Gazet van Antwerpen* (10-11 november 2010), 2; "'Wie hier niet stil van wordt, geen normale mens'", *De Gazet van Antwerpen* (10-11 november 2010), 6; K. Verheyen, 'De Groote Oorlog in uw achtertuin', *De Gazet van Antwerpen* (10-11 november 2011), 8-9; 'Proeven van geschiedenis en cultuur in Westhoek', *De Gazet van Antwerpen* (10-11 november 2011), 10; Kove, "'Last Post' lokt 8000 bezoekers', *De Gazet van Antwerpen* (12-13 november 2011), 1.

belangstelling rekenen. Dit herdenkingsritueel vindt hier sinds 1928 dagelijks om 20u stipt plaats en bestaat uit het blazen van de Last Post, het klaroengeschal waarmee tijdens de oorlog het einde van de dag voor de Britse legers werd aangekondigd. Vandaag is het een symbolisch eerbetoon aan alle gesneuvelde soldaten dat zich onderscheidt van andere herdenkingsplechtigheden, omdat het volgens Johan Meire gaat om een 'leeg ritueel'.²²⁸ Hiermee bedoelt hij dat de Last Post geen eenduidige, expliciete boodschap wil uitdragen zoals andere ceremonies en dat juist daar de kracht van het ritueel in schuilt. 'Juist omdat de Last Post zo leeg is, ongehinderd door andere vormen van herinnering die een welbepaalde uitleg of betekenis aan de oorlog zouden kunnen geven, kan het ritueel op een zo sterke en succesvolle manier zorgen voor het markeren van het verleden.'²²⁹ De Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid aan de Congreskolom lijkt met zijn heroïsche en patriottische boodschap wel tegenovergesteld aan dit lege ritueel. Gezien het Belgisch-nationale referentiekader steeds minder lijkt aan te spreken, is het dan ook niet toevallig dat de Vlaamse kranten meer of even veel aandacht aan de Last Post wijdden. Langs Franstalige kant was er echter zowel in *Le Soir* als *La Libre Belgique* geen aandacht voor de Last Post of andere lokale herdenkingsplechtigheden.

Van nationaal naar regionaal?

Het is duidelijk dat in 2010 en 2011 het Belgisch-nationale herdenkingskader zowel in de Vlaamse als Franstalige pers steeds meer verlaten werd. Dit was het gevolg van een langere evolutie, waarin vooral de Vlaams-katholieke pers steeds minder op dit referentiekader terugviel. In 1993 kon de Belgisch-nationale herdenking al niet volledig worden aangepast aan de vernieuwde herdenkingstaal. Achttien jaar later is het overduidelijk dat het zijn voornaamste troef verloren is, namelijk zijn mogelijkheid tot actualisering. Hiermee wist het Belgisch-nationale herdenkingskader jarenlang relevant te blijven maar nu wordt het juist in vraag gesteld omdat het niet actueel meer is. Herdenking moet een brug slaan tussen heden en verleden en juist daarin schiet het vandaag tekort.

Wanneer het Belgisch-nationale kader echter wegvalt, werpt zich de vraag op wat er overblijft. Voor Vlaamse kant is deze vraag makkelijker te beantwoorden dan voor Franstalige. De Vlaamse (tegen)herdenking wist zich immers wél te vernieuwen en aan te passen aan de hedendaagse waarden. Onder impuls van het Vlaamse bestuursniveau

²²⁸ J. Meire, *De stilte van de Salient: de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper*, 327-350.

²²⁹ *Ibidem*, 330

transformeerde deze zich tot een herdenking waarin pacifisme en democratische ethiek centraal stonden.²³⁰ De plannen van de Vlaamse regering voor de komende honderdjarige herdenking maken echter duidelijk dat het Vlaamse aspect allerm minst naar de achtergrond wordt geschoven. Zowel in de Vlaamse als de Franstalige pers kwam kritiek op het exclusief Vlaamse karakter van het project. Langs Franstalige kant leidde dit bovendien tot de pijnlijke vaststelling dat wanneer het Belgisch-nationale herdenkingskader wegviel, zij geen eigen herdenking overhielden, zoals in Vlaanderen wel het geval was. Zonder het Belgisch-nationale referentiekader los te laten, zal Franstalig België naar aanleiding van 100 jaar Eerste Wereldoorlog steeds meer op zoek gaan naar een eigen herdenkingsverhaal.

²³⁰ B. Benvindo en E. Peeters, *op. cit.*, 159-162, 166-171

BESLUIT

Het doel van deze masterproef was de evolutie van de Belgisch-nationale, de Vlaamse en Franstalige herdenking van de Eerste Wereldoorlog te bespreken door middel van een persstudie. Hoewel er in 1920 nog geen officiële Wapenstilstandsherdenking was, waren er toch al elementen aanwezig die in de toekomst belangrijk zouden zijn. Zo uitte de pers kritiek op de keuze voor 4 augustus in plaats van 11 november als feestdag en het uitblijven van een nationale herdenkingsplechtigheid, naar het voorbeeld van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Deze kritiek kwam vooral sterk naar voren in de berichtgeving van lokale herdenkingen, waar vormen van burgerlijk protest zichtbaar waren. Daarnaast was er een duidelijke tegenstelling tussen Vlaamse en Franstalige pers over de Vlaamse kwestie, die werd gekoppeld aan de oorlogsherdenking. Zo herdacht de Franstalige pers de Eerste Wereldoorlog als moment van nationale eenheid en zag de Vlaamse eisen als een bedreiging voor deze eenheid. De Vlaamse kranten vonden deze eisen juist door de oorlog gerechtvaardigd en net cruciaal voor nationale eenheid. Ondanks een duidelijk Vlaamse toets in de berichtgeving, bleef de Vlaamse pers zich wel situeren binnen een Belgisch-nationaal referentiekader. De hele herdenking werd ten slotte gekenmerkt door een spanning tussen heroïsme en patriottisme enerzijds en rouw en verdriet anderzijds. Deze spanning kwam het duidelijkst aan bod in de socialistische pers, die nationale loyaliteit probeerde te verzoenen met een antimilitaristische en pacifistische boodschap.

In tegenstelling tot 1920 vond er op 11 november 1930 een Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid plaats aan het graf van de Onbekende Soldaat onder de Congreskolom, waarbij de koning duidelijk de hoofdrol speelde. Net als de plechtigheid zelf, volgde de verslaggeving een duidelijk script, dat per krant weinig verschilde en elk jaar vrijwel ongewijzigd bleef. Ondanks het vaste karakter hiervan, was er ruimte voor improvisatie en actualisering. Zo werd in 1930 niet enkel hulde gebracht aan de helden van '14-'18 maar ook aan die van 1830. Net als in 1920 had de Vlaamse berichtgeving in 1930 een uitgesproken Vlaamse toets, hoewel het binnen een Belgisch referentiekader bleef. Daarnaast besteedde de Franstalige pers opvallend meer aandacht aan de Vlaamse lokale herdenkingen, terwijl dit omgekeerd veel minder of niet het geval was. Ook toonde de Vlaamse pers veel minder aandacht voor het *Relais Sacré*, een herdenkingsinitiatief dat de nationale eenheid symboliseerde. De Franstalige pers leek de Vlaamse herdenkingen te willen integreren in een totaal-Belgisch herdenkingskader, terwijl in de Vlaamse pers eerder

een Vlaams-Belgische herdenking naar voren kwam. Anders dan in 1920 was er in de socialistische pers in 1930 een openlijke tegenherdenking te lezen die anti-militaristisch en pacifistisch was. De spanning tussen heroïsme en rouw bleef duidelijk ook in 1930 voortbestaan.

De verslaggeving van 1950 maakte duidelijk hoe zeer het Belgisch-nationale herdenkingsscript kon worden geactualiseerd. De Tweede Wereldoorlog en haar slachtoffers werden namelijk volledig geïntegreerd in de bestaande herdenkingstaal en zelfs de nog niet uitgevochten Korea-oorlog kreeg een plaats in de ceremonie. De herdenkingsplechtigheid leek bovendien de politieke verdeeldheid rond de Koningskwesitie te overstijgen, want ondanks de vervanging van koning Leopold door prins Boudewijn, bleef de toon van de krantenartikels vrijwel unaniem patriottisch en koningsgezind. Ook de Vlaamse tegenherdenking integreerde de Tweede Wereldoorlog en breidde het Vlaamse martelaarschap uit met de 'slachtoffers' van de naoorlogse repressie. Deze tegenherdenking kwam meer dan in 1930 aan bod in de Vlaams-katholieke pers maar bleef nog steeds binnen een Belgisch kader. In *'t Pallieterke* uitte dit zich daarentegen op een radicalere en expliciet anti-Belgische manier. De amnestiekwesitie bleek bovendien meer dan voor de Tweede Wereldoorlog een verdelende rol te spelen. Daarnaast had de Franstalige pers net als in 1930 eenzijdig aandacht voor de Vlaamse lokale herdenkingen, terwijl dit omgekeerd niet het geval was. De Franstalige pers bleef duidelijk vasthouden aan een totaal-Belgisch herdenkingskader, terwijl langs Vlaamse zijde steeds Vlaamser herdacht werd. Ten slotte veranderde ook de spanning tussen heroïsme en rouw na de Tweede Wereldoorlog. Enerzijds evolueerde het element van rouw tot een cynisch pacifisme en anderzijds bleef de heroïsche retoriek behouden.

Naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van Wapenstilstand, hield koning Boudewijn in 1968 een communautaire toespraak, waarin hij de noodzaak van een staatshervorming erkende maar evenzeer pleitte voor een goede verstandhouding tussen beide taalgroepen. Hoe zeer de koning ook opriep tot nationale eenheid, zijn boodschap werd langs beide kanten van de taalgrens op zeer verschillende wijze geïnterpreteerd. Terwijl de Franstalige pers het pleidooi voor nationale eenheid uitlichtte, benadrukte de Vlaamse pers zijn steun voor een staatshervorming. De Vlaams-katholieke kranten vertelden bovendien steeds meer een eigen Vlaams herdenkingsverhaal, waarbij de Eerste Wereldoorlog een belangrijk hoofdstuk was in het ontstaan van een Vlaams bewustzijn. Op

lokaal vlak kwamen enerzijds de communautaire spanningen tot uiting en anderzijds bleef de Franstalige pers de Vlaamse lokale herdenkingen integreren in een totaal-Belgisch herdenkingskader. Zelfs de Vlaamse tegenherdenking op de IJzervlakte werd hierbij opgenomen in het lijstje van patriottische herdenkingen. Ten slotte bleef ook het cynisch pacifisme van 1950 ook in 1968 voortbestaan. Daarnaast werd in de Vlaams-katholieke pers de Vlaamse tegenherdenking steeds meer verbonden met de pacifistische gedachte.

Waar de nationale herdenkingsplechtigheid in 1968 nog de plaats was voor een oproep tot nationale eenheid, werd deze in 1980 openlijk gecontesteerd door amnestieprotest vanuit Vlaams-nationale hoek. Het Belgisch-nationale herdenkingsscript lag onder vuur en werd in de Vlaamse pers steeds minder gevolgd. Over het amnestieprotest waren de kranten duidelijk verdeeld: terwijl de Franstalige kranten de acties openlijk veroordeelden, waren de Vlaams-katholieke kranten opvallend milder. Deze Vlaams-katholieke pers bracht net als in 1968 een eigen Vlaams herdenkingsverhaal en kwam hierbij steeds meer los van het Belgisch-nationale herdenkingskader. Op lokaal vlak minderde de Franstalige integratiepoging duidelijk en werden de Vlaamse protestacties opgeworpen als tegenbeeld van de vaderlandslievende herdenkingen. Het cynisch pacifisme van 1950 en 1968 werd ten slotte ontdaan van zijn cynische kant en evolueerde tot een mildere vredesboodschap.

In 1993 werd geprobeerd de Belgisch-nationale herdenkingsplechtigheid aan te passen aan hedendaagse waarden. De Wapenstilstandsherdenking stond in het teken van een 'nouveau civisme' en moest een democratische ethiek uitdragen. Ondanks de vernieuwingspoging werd het Belgisch-nationale herdenkingsscript toch steeds meer losgelaten, voornamelijk in de Vlaamse pers. Ook de Vlaamse herdenking probeerde zich te actualiseren. Onder invloed van het Vlaamse bestuursniveau werd de herdenkingsboodschap verruimd en geplaatst binnen een breder mensenrechtendiscours. Hoewel de Vlaamse herdenking niet langer een anti-Belgische tegenherdenking was, bleef de (herdenking van de) Eerste Wereldoorlog een belangrijk hoofdstuk in de Vlaamse ontvoogdingsgeschiedenis. In de Vlaams-katholieke pers kwam net zoals in 1968 en 1980 dan ook steeds meer een eigen Vlaams herdenkingsverhaal aan bod. Bij de verslaggeving van lokale herdenkingen verminderde de Franstalige aandacht voor Vlaamse herdenkingen nog meer dan in 1980. De Franstalige pers leek steeds meer afstand te nemen van een totaal-Belgische Wapenstilstandsherdenking. Bovendien kreeg de Westhoek vooral in de Vlaamse

pers steeds meer belangstelling. Ten slotte evolueerde de milde vredesboodschap van 1980 tot een verruimd en geactualiseerd pacifisme, waaraan democratische waarden werden opgehangen.

Het Belgisch-nationale herdenkingscript werd de laatste twee jaren steeds meer in vraag gesteld in zowel de Vlaamse als de Franstalige pers. Geen enkele krant gaf nog een uitgebreide beschrijving van de herdenkingsplechtigheid aan het graf van de Onbekende Soldaat. De Vlaamse belangstelling voor de Last Post toont het failliet van het Belgisch-nationale herdenkingskader aan. Dit 'lege ritueel' zonder duidelijke boodschap lijkt namelijk invers aan de nationale herdenkingsceremonie met zijn patriottische retoriek. Daarnaast was er ook discussie over de Vlaamse regeringsplannen voor de honderdjarige Wapenstilstandsherdenking. De regering wil namelijk naar aanleiding van 2014-2018 *Flanders Fields* uitspelen om internationale zichtbaarheid voor Vlaanderen te verkrijgen. Zowel vanuit Vlaamse als Franstalige kranten kwam er kritiek op het exclusief Vlaamse karakter hiervan. De Franstalige pers reageerde gefrustreerd op de ambitieuze regeringsplannen. Enerzijds was ze geschokt omdat het Belgisch herdenkingskader zo resoluut aan de kant werd geschoven, anderzijds was ze afgunstig omdat langs Franstalige kant veel minder was gepland.

Van in het begin leken er in de Belgische pers twee herdenkingsverhalen te bestaan, die elk de Eerste Wereldoorlog op een andere manier in herinnering brachten. Het Belgisch-nationale verhaal herdacht de oorlog als een moment van nationale eenheid, waarin het Belgische volk zich eendrachtig verdedigde tegen de Duitse invaller. Helden van dit verhaal waren de gesneuvelden die hun leven gaven voor het Belgische vaderland. Haar voornaamste herdenkingsplaats was aan het graf van de Onbekende Soldaat onder de Congreskolom te Brussel. Het Vlaamse tegenverhaal sprak deze nationale eenheid echter tegen en herdacht de oorlog net als een moment van verdeeldheid, waarin een Vlaams zelfbewustzijn in de loopgraven ontstond. Vlaamse gesneuvelde soldaten en slachtoffers van de naoorlogse repressie stonden hierbij centraal in een Vlaams martelaarschap. Plaats van herdenking was aan de IJzertoren te Diksmuide. Beide herdenkingsverhalen hadden een tegenstrijdige boodschap, andere helden, een andere herdenkingsplaats en een verschillend referentiekader.

Hoewel deze twee verhalen lijnrecht tegenover elkaar stonden, konden ze aanvankelijk in de Vlaamse pers naast elkaar bestaan. Terwijl de Franstalige pers enkel een

totaal-nationale herdenking voorstond, was de herdenking in de Vlaamse pers eerder Vlaams-Belgisch te noemen. Bovendien leek het verhaal van nationale eenheid al van in het begin voornamelijk langs Franstalige zijde te leven. De Vlaams-katholieke pers verliet dit Belgisch-nationale herdenkingskader steeds meer ten voordele van het Vlaamse herdenkingsverhaal. Beide herdenkingen konden zichzelf doorheen de jaren handhaven door hun vermogen tot actualisering. Zo wisten ze de ervaring van de Tweede Wereldoorlog succesvol in hun bestaande herdenkingstaal te integreren.

Vandaag lijkt de Belgisch-nationale herdenking echter haar vermogen tot actualisering verloren en weet ze zich niet te kunnen aanpassen aan de hedendaagse waarden. De reden hiervoor is dat ze niet los kan komen van de patriottische herdenkingstaal die tegenstrijdig is met de pacifistische en democratische retoriek van vandaag. De Vlaamse herdenking wist zich daarentegen beter te vernieuwen. Al van in het begin was er immers een antimilitaristische boodschap in de Vlaamse tegenherdenking aanwezig en doorheen de jaren maakte de Vlaams-katholieke pers de associatie met het pacifisme steeds duidelijker. Hierdoor was het minder moeilijk de herdenkingsboodschap te verruimen en in te schakelen in een brede mensenrechtenretoriek. Wel werd de Vlaamse herdenking onder invloed van het Vlaamse bestuursniveau steeds meer ontdaan van zijn anti-Belgische kant.

In het vooruitzicht van 2014-2018 lijkt het Belgisch-nationale herdenkingsverhaal niet meer hetzelfde succes te kennen als vroeger. Langs Vlaamse kant is dit gezien de hele voorgeschiedenis geen verrassing maar langs Franstalige kant leidt dit wel tot de pijnlijke vraag wat er dan nog overblijft? Anders dan in de Vlaamse pers kwam er in de Franstalige pers nooit een ander herdenkingsverhaal aan bod, waar men nu op zou kunnen terugvallen. Daarom lijkt Franstalig België steeds meer op zoek te gaan naar een eigen herdenking, zonder hierbij het Belgische referentiekader los te laten. Langs Vlaamse kant tonen de ambitieuze herdenkingsplannen daarentegen aan hoe de Vlaamse regering het vernieuwde Vlaamse herdenkingsverhaal aanwendt om zichzelf internationaal te profileren. Hoewel er helemaal niet meer van een anti-Belgische tegenherdenking kan gesproken worden, is het Vlaamse aspect allerm minst naar de achtergrond verschoven. Net hierop kwam zowel vanuit Franstalige als Vlaamse kranten hevige kritiek. Ondanks het feit dat beide herdenkingsverhalen een hele evolutie achter de rug hebben, blijven ze tot op vandaag lijnrecht tegenover elkaar staan.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

De Gazet van Antwerpen, 1920-2011.

De Morgen, 1980-2011.

De Standaard, 1920-2011.

De Vooruit, 1920-1968.

Het Laatste Nieuws, 1920-2011.

Koninklijk Besluit bestemd om de openbare orde te handhaven ter gelegenheid van de vaderlandslievende herdenkingen op 11 november 1980 in Belgisch Staatsblad (10 november 1980).

La Dernière Heure, 1920-2011.

La Libre Belgique, 1920-2011.

La Nation Belge, 1920-1930.

Le Peuple, 1920-1993.

Le Soir, 1920-2011.

't Pallieterke, 1950-2011.

Literatuur

100 jaar Grote Oorlog in Vlaanderen, 2011, 7
(<http://www.vlaanderen.be/int/sites/iv.devlh.vlaanderen.be.int/files/documenten/Brochure%20100%20jaar%20Grote%20Oorlog.pdf>).

J. Anthierens, *De ijzertoren, onze trots en onze schande*, Leuven, 1997.

F. Becuwe, en L. de Lentdecker, *Van Ijzerfront tot zelfbestuur*, Veurne, 1993.

B. Benvindo en E. Peeters, *Scherven van de oorlog, de strijd om herinnering aan WO II*, Antwerpen, 2011.

M. Beyen, 'Laat die hele IJzerbedevaart maar achterwege', *De Morgen* (3 mei 2012), 31.

P. Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, Cambridge, 2004.

P. Burke, 'Co-memorations. Performing the past', in K. Tilmans, F. Van Vree en J. Winter (red.), *Performing the past: Memory, history and identity in modern Europe*, Amsterdam, 2010, 105-118.

S. Claisse, 'Pouvoir(s) et mémoire(s). L'Etat belge et les monuments aux morts de la Grande Guerre', in S. Jaumain, e.a. (red.), *Une Guerre totale ? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique* (Archives generals du royaume. Etudes sur la Première Guerre Mondiale. 11), Brussel, 2005, 545-561.

P. De Belder, *Een nieuwe datum, een nieuwe toekomst voor de IJzerbedevaart*, 1 mei 2012 (http://www.ijzertoren.org/index.php?action=nieuws_detail&nieuws=1389&titel=PERSBERICHT+-+IJZERBEDEVAART&thema=&select_page=4)

E. De Bens en K. Raeymaeckers, *De pers in België: het verhaal van de Belgische dagbladpers gisteren, vandaag en morgen*, Leuven, 2010.

S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste wereldoorlog*, Amsterdam, 1997.

S. De Schaepdrijver, "'Deux patries": la Belgique entre exaltation et rejet, 1914-1918', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7 (2000), 17-49.

S. De Schaepdrijver, 'Death Is Elsewhere: The Shifting Locus of Tragedy in Belgian First World War Literature', in C. Labio (red.), *Belgian Memories* (Yale French Studies. No. 102), New Haven, 2002, 94-114.

P. Fussell, *The great war and modern memory*, New York, 1979.

M. Jacobs, *Zij, die vielen als helden... Cultuurhistorische analyse van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen*, Brugge, 1995.

J. Meire, *De stilte van de Saliënt: de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper*, Tielt, 2003.

F. Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet. Over monumenten en Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 2003.

A. Tixhon en L. Van Ypersele, 'Du sang et des pierres. Les monuments de la guerre 1914-1918', in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7 (2000), 83-126.

E. Toebosch, *Het parlement anders bekeken*, Gent, 2003.

J. Tollebeek (red.), *België, een parcours van herinnering*, Amsterdam, 2008.

K. Van Nieuwenhuysse, *De klauw van een papieren leeuw: een politieke geschiedenis van de krant De Standaard 1947-1967*, Leuven, 2005

L. Van Ypersele, *Le roi Albert: histoire d'un mythe*, Ottignies, 1995.

L. Van Ypersele en A. Tixhon, 'Célébrations de novembre 1918 au Royaume de Belgique' in *Vingtième siècle. Revue d' Histoire* 67 (2000), 61-78.

L. Van Ypersele, 'Guerres et imaginaires : les enjeux, pièges et défis de la propagande', in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 9 (2001), 254-267.

L. Van Ypersele, *Imaginaires de guerre: l'histoire entre mythe et réalité*, Louvain-la-Neuve, 2003.

L. Van Ypersele, 'Making the Great War : 14-18 war memorials in Wallonia', in W. Kidd en B. Murdoch (red.), *Memory and Memorials. The Commemorative Century*, Cornwall, 2004, 26-40.

L. Van Ypersele en S. Claisse, 'La mémoire de 1914-1918 à Bruxelles', in *Les Cahiers de La Fonderie*, 32 (2005), 59-65.

L. Van Ypersele, 'La Patrie en guerre. De l'idolâtrie meurtrière au culte des morts', in R. Dekoninck & M. Watthee (red.), *L'idole dans l'imaginaire occidental*, Parijs, 2005, 243-269.

L. Van Ypersele, 'Mémoire', in S. Jaumain, M. Amara, B. Majerus en A. Vrints (red.), *Une Guerre totale ? La Belgique dans la Première Guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique*, Brussel, 2005, 533-544.

L. Van Ypersele, 'La Belgique héroïque et martyre, une mémoire exclusivement francophone?', in L. Courtois (red.), *Images et paysages mentaux des 19e et 20e siècles, de la Wallonie à l'Outre-mer. Hommage au professeur Jean Pirotte à l'occasion de son éméritat*, Louvain-la-Neuve, 2007, 131-145.

L. Van Ypersele, 'La mémoire de la Grande Guerre en Belgique. Un enjeu identitaire à visages multiples', in *Revue Générale*, 11-12 (2008), 11-21.

L. Van Ypersele, 'La place de la mémoire dans le processus de sortie de guerre : la Belgique au lendemain de la Grande Guerre', in P. A. Deproost, L. van Ypersele en M. Watthee-Delmotte (red.), *Mémoire et identité. Parcours dans l'imaginaire occidental*, Louvain-la-Neuve, 2008, 377-392.

J. Winter, *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history*, Cambridge, 1995.

